ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ι. ΕΑΜΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1941-1944: Η ΒΑΣΙΚΗ ΤΟΜΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

«14 Οκτωβρίου 1944

Ποτέ δεν είδε η Αθήνα τέτοια συγκέντρωση λαϊκών μαζών, που γεμίζανε ακατάπαυστα το Σύνταγμα, την Ομόνοια κι όλο το μήκος των οδών Σταδίου και Πανεπιστημίου και άλλους δρόμους γειτονικούς με πλήθος σημαίες και πινακίδες [...] Το πλήθος ήταν οργανωμένο αξιοθαύμαστα για πλήθος ελληνικό και διαιρεμένο κατά τομείς και επαγγέλματα. Περιλάβαινε πρόσωπα απ' όλες τις ηλικίες, που υπακούανε τυφλά σε συνθήματα που τους δινόντανε με τα χουνιά κι επαναλάβαιναν ρυθμικά ορισμένες κραυγές μαθημένες από πριν. Η κραυγή που δέσποζε σ' όλην αυτήν την ανθρωποθάλασσα ήτανε: "Κάπα-Κάπα-Εψιλον!" Είδα πάλι μες στη διαδήλωση παπάδες και γριές και παιδάκια σε μεγάλο αριθμό. Την τάξη κρατούσε ο ΕΛΑΣ και την κρατούσε καλά, χωρίς καμμιά σχεδόν επέμβαση της αστυνομίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως τούτος ο λαός που βλέπουμε αυτές τις μέρες είναι άλλος από κείνον που ξέραμε, πιο δυναμικός, πιο γενναίος και πιο περήφανος, αληθινά χειραφετημένος και λεύτερος, όπως φαντάζεται κανείς πως θα ήταν η γενεά του Εικοσιένα, μα όπως δεν ήτανε πια ο αστικοποιημένος λαός που γνωρίσαμε στις μέρες μας. Οι φοβερές δοκιμασίες του 1922 και 1940-44 συντελέσανε αυτήν την ψυχολογική μεταβολή [...] Τώρα νιώθουμε ένα μεγάλο και ασυγκράτητο λαϊκό ρεύμα που μας σηκώνει και μας παίρνει. Τι ακριβώς θέλει αυτή η μάζα βέβαια κανείς δεν το ξέρει, ούτε τα πιο συνειδητά μέλη της. Δεν είναι το βιομηχανικό προλεταριάτο των μεγάλων ευρωπαϊκών κέντρων με τις συγκεκριμένες οικονομικοκοινωνικές επιδιώξεις του επιστημονικού σοσιαλισμού. Εδώ έχουμε να κάνουμε με δυνάμεις αλόγιστες. Στον αέρα υπάρχει Ρώσικη Επανάσταση, μα και Γαλλική Επανάσταση και Κομμούνα του Παρισιού και απελευθερωτικός εθνικός πόλεμος και ποιός ξέρει τι άλλα θολά στοιχεία που δεν τα ξεχωρίζουμε ακόμα. Ο λαός βρήκε μια λέξη και την πιπιλίζει ολοένα: "Λαοκρατία". Το τραγούδι της ημέρας που τραγουδούν χωρίς διακοπή όλες οι συνοικίες λέει: Το

'χουμε βάλει βαθειά μες στην καρδιά μας: Λαοκρατία και όχι βασιλιά! Το περιεχόμενο της Λαοκρατίας ωστόσο κανείς δεν μπορεί, μα ούτε και σκοτίζεται κανείς να το εξηγήσει. Δεν αισθάνεται ο λαός την ανάγκη γιά μια εξήγηση. Του φτάνει ο ήχος αυτής της λέξης κι η αόριστη τάση προς το "Κράτος του λαού". Ο λαός ν' ανέβει, ο λαός να γίνει αφέντης, να πάψουν οι κακοί ν' αδικούν το λαό - αυτό είναι το λαϊκό αίτημα. Μα συνάμα ο λαός βρίσκει και το Κ.Κ. που το εγκολπώνεται και το αγαπά, όχι για την κοσμοθεωρία του, που δεν την καταλαβαίνει, ούτε για το πρόγραμμά του, που είναι σήμερα ελαστικό και αμφίβολο σαν τα προγράμματα των αστικών κομμάτων, μα γιατί το νοιώθει το Κ.Κ. δικό του, το βλέπει πάντα κοντά του, το ακούει να μιλά τη γλώσσα του, αισθάνεται μαζί του βαθειά ψυχική συγγένεια. Του παραδίδεται λοιπόν μ' εμπιστοσύνη τυφλή, έτσι που μας ξεσκεπάζεται ξαφνικά, σε τούτην την απότομη στροφή της ιστορίας, μια πρωτεύουσα κόκκινη. [...]

15 Οκτωβρίου 1944

Σήμερα αποκρίθηκε η αστική ταξη. Είχα ακούσει χτες πως έμελλε να γίνει κάποια διαδήλωση του ΕΔΕΣ, μα δεν είχα δώσει πολλή σημασία. Περίμενα πώς θα περνούσε μάλλον απαρατήρητη ύστερα απο το καταπληκτικό παρουσίασμα του Κ.Κ. Όμως ο φόβος και το πείσμα των αντικομμουνιστικών στοιχείων θαυματούργησαν και κατάφεραν να οργανώσουν, σε μία νύχτα, μια μεγάλη διαδήλωση όλων των εθνικιστικών οργανώσεων, που δεν είχε βέβαια τον όγκο της χτεσινής διαδήλωσης, ήταν όμως κι αυτή εξαιρετικά επιβλητική. Έφτανε από το Σύνταγμα ως του Μακρυγιάννη, με μεγάλη συμμετοχή του κοινού που ήτανε μαζεμένο στα πεζοδρόμια, ενώ τις προηγούμενες μέρες στο πέρασμα του Κ.Κ. το κοινό συμμετείχε πολύ λιγότερο. Πρόκειται βέβαια για το κοινό του κέντρου της πόλης που είναι κατά πλειοψηφία αστικό. [...] Η σημερινή διαδήλωση ήταν πολύ αισθητά πιο καλοντυμένη και ευπαρουσίαστη απο τη χτεσινή και περιείχε αρκετές κομψές κυρίες. *Είναι η πρώτη φορά αυτές τις μέρες που ένιωσα στην Ελλάδα τόσο έντονα, τόσο ξεκάθαρα κι απόλυτα τον κοινωνικό διχασμό, την ατμόσφαιρα του ταξικού πολέμου. Αυτή είναι πια στο εξής η "ελληνική πραγματικότητα".*»

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953, τετράδιο όγδοο, 1944-1945, σσ.509-513*

I.1. Η σημασία της ΕΑΜικής τομής

Η λαϊκή επανάσταση του ΕΑΜ, που συντελέστηκε κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής (1941-1944), αποτελεί, κατά γενική ομολογία, τη βασική τομή στην πρόσφατη ελληνική ιστορία. Για πρώτη φορά, οι κυριαρχούμενες τάξεις καταλαμβάνουν αυτόνομο και πρωταγωνιστικό ρόλο στο ιστορικό προσκήνιο. Ο παραδοσιακός συσχετισμός δυνάμεων και οι προπολεμικές πολιτικές αναφορές υπερβαίνονται οριστικά. Το νεοελληνικό έθνος θα διχασθεί εκ νέου, αλλά αυτήν τη φορά λόγω της εμφάνισης ενός επαναστατικού κοινωνικού μπλοκ. Η κίνηση των μαζών συγχωνεύεται με την προοπτική της ανεξαρτησίας, της «λαοκρατίας», της κοινωνικής απελευθέρωσης και συντείνει στην κατάργηση της παλιάς αντίθεσης βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού. Η ταξική αντίθεση αναγορεύεται και πολιτικά σε κύρια αντίθεση της κοινωνίας. Στη βάση της διαμορφώνονται νέες παρατάξεις, που εκτοπίζουν τις παραδοσιακές: το μπλοκ των εαμικών δυνάμεων με πρωταγωνιστή το ΚΚΕ και το μπλοκ των αστικών αντιεαμικών δυνάμεων με κύριο σύμμαχο το βρετανικό ιμπεριαλισμό.

Οι επιπτώσεις της συγκεκριμένης ιστορικής εξέλιξης θα καθορίσουν ολόκληρη τη μεταπολεμική ελληνική ιστορία. Θα την καθορίσουν πολιτικά: εφεξής, η πολιτική σκηνή θα διαπερνάται από την αντίθεση ανάμεσα στις «εθνικές» πολιτικές δυνάμεις από τη μια, και τις προοδευτικές και αριστερές δυνάμεις από την άλλη. Θα την καθορίσουν ιδεολογικά: η εμπειρία μιας αυθεντικής λαϊκής επανάστασης, η συγκρότηση νέων θεσμών λαϊκής αυτο-οργάνωσης, που αντικατέστησαν τους χρεωκοπημένους κρατικούς, το νέο «πνεύμα» που επικράτησε στις περιοχές της Ελεύθερης Ελλάδας, αλλά και η συντριβή (φυσική και πολιτική) αυτού του πρωτοφανούς κινήματος, θα εγγραφούν, έκτοτε, μόνιμα στην ιδεολογία των κυριαρχούμενων τάξεων. Ειπωμένο διαφορετικά, η εαμική εμπειρία, καθώς και οι ιδεολογικές συνέπειες της ήττας που την ακολούθησε, θα αποτελούν συστατικά στοιχεία της «λαϊκο-δημοκρατικής παράδοσης» (E.Laclau). Θα επιβιώνουν και θα συγχωνεύονται με τα διάφορα νέα στοιχεία της έως σήμερα.[1]

1. Κατά τον Κ.Τσουκαλά, η ιδεολογική και κοινωνική πόλωση που επέφερε η ΕΑΜική εμπειρία και η συντριβή της «οριοθέτησε όλους τους τομείς της

Η ταξική πόλωση της ελληνικής κοινωνίας, που φτάνει στο απόγειό της εκείνην την περίοδο με τη συγκρότηση δύο «εθνικών» μπλοκ, είναι η αφετηρία, το σημείο εκκίνησης, τόσο για τη συγκεκριμένη διαμόρφωση του αστικού Κράτους μετεμφυλιακά (αυτόνομος ρόλος του στρατού, μείωση της σχετικής αυτονομίας των ιδεολογικών μηχανισμών, αντικομμουνισμός κ.λπ.), όσο και για τη μετέπειτα διαμόρφωση και ανασύνθεση των κοινωνικών μπλοκ, των σχέσεων των κοινωνικών τάξεων με τα πολιτικά κόμματα, των συγκεκριμένων μορφών των μεταπολεμικών πολιτικών κομμάτων (ΕΡΕ, ΕΠΕΚ, Ε.Κ., ΕΔΑ), τη διαμόρφωση και την ιστορική διάρρηξη των σχέσεων εκπροσώπησης του ΚΚΕ με το ΕΑΜικό μπλοκ.

Ι.2. Τα ταξικά χαρακτηριστικά του ΕΑΜικού μπλοκ και το πρόβλημα της ηγεμονίας

Η νίκη της «αντεπανάστασης» συνοδεύτηκε, όπως ήταν φυσικό, από μια εκστρατεία κατασυκοφάντησης και συσκότισης του εαμικού κινήματος. Η συντριπτική ηγεμονία της ιδεολογίας των νικητών στην ερμηνεία του εαμικού φαινομένου (γε-

κοινωνικής ζωής» (Τσουκαλάς 1986, σελ.17)// Του ιδίου: «[...] κατά την περίοδο 1941-45, και για πρώτη φορά στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, η μαζική λαϊκή αντίσταση έγινε μέσα σ' ένα πνεύμα γενικής συμμετοχής στη διαμόρφωση των εθνικών πεπρωμένων. Για πρώτη φορά, οι μάζες επενέβαιναν άμεσα στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα και καλούνταν να αναμειχθούν ενεργά στην οικοδόμηση πολλών θεσμών [...] Και ήταν αυτή η άμεση εμπειρία της συλλογικής δράσης, που οδήγησε τις μάζες σε ανταγωνισμό με τους πολιτικούς εκπροσώπους της αστικής τάξης. Κοντολογίς, η ΕΑΜική εμπειρία συνέτριψε ολόκληρο το παραδοσιακό πλαίσιο, το οποίο περιβάλλει τη συμβολική παραμόρφωση της εικόνας που έχουν οι μάζες για την καθημερινή ζωή. Το κυρίαρχο μικροαστικό πελατειακό σύστημα, που επικράτησε μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου, διαλύθηκε. Το ΕΑΜ έδωσε το έναυσμα που ενεργοποίησε τις μεταβολές, οι οποίες υπήρχαν λανθάνουσες στην ελληνική κοινωνία από το 1922. Οι πιο θεμελιώδεις πλευρές της σχέσης των ανθρώπων με τις συνθήκες ύπαρξής τους υποβάλλονταν σε πλήρη αναθεώρηση» (όπ.π., σελ.30)// Ομοίως Ξλεφάντης 1976α, σελ.22 και 1976β// Στην ίδια κατεύθυνση συγκλίνει και ο Η.Νικολακόπουλος (1985, σελ.70), με τη διαφορά ότι θεωρεί επίσης καθοριστική για την μεταπολεμική περίοδο, όσον αφορά στο κομματικό σύστημα, και τη διαιρετική τομή του Εθνικού Διχασμού// Ακόμα Χατζής 1977, 1978, 1979, 1982α, 1982β// Σταυριανός 1977// Σ.Μάξιμος 1945 και 1950.

γονός που εκφράζεται με το ιδεολόγημα της «εθνικής αντίστασης», συσκότισε την τεράστια αυτήν εμπειρία και εμπόδισε την ανάλυσή της[2]. Ποιός υπήρξε ο χαρακτήρας αυτής της κοινωνικής κίνησης; Τι ήταν το ΕΑΜικό μπλοκ και το αντιεαμικό παράγωγό του; Σε τι συνίσταται η ταξική και κοινωνική τους σύνθεση; Είναι προβλήματα τα οποία έχουν απαντηθεί σε ελάχιστο βαθμό.

Αποτέλεσμα της αδυναμίας να κατανοηθεί και να αναλυθεί το ΕΑΜ ως διαδικασία κοινωνικής επανάστασης, είναι να θεωρείται συχνά κύριο ή αποκλειστικό στοιχείο αυτού του κινήματος το «αντάρτικο», «ο ένοπλος αγώνας». Συμβολικά, η «εθνική αντίσταση» γιορτάζεται στο «Γοργοπόταμο», όχι στις γενικές απεργίες της κατοχής. Η «ανάγνωση» αυτή χάνει από το οπτικό της πεδίο τις μορφές της πάλης των τάξεων που απέκτησαν ευρύτερο κοινωνικό χαρακτήρα και έθεσαν *αντικειμενικά* - πιθανώς και εν αγνοία των «δρώντων φορέων» - αίτημα κοινωνικής ανατροπής: απεργίες, διαδηλώσεις, καταλήψεις εργοστασίων, θεσμοί λαϊκής εξουσίας (λαϊκά δικαστήρια και σχολεία, λαϊκή αυτοδιοίκηση, λαϊκή αυτοάμυνα, πολιτοφυλακή), κράτος πρόνοιας και θεσμοί κοινωνικής αλληλεγγύης, με δύο λόγια: ο,τιδήποτε χαρακτηρίζει κάθε σύγχρονη κοινωνική επανάσταση, ανεξάρτητα από το χαρακτήρα της. Αντίθετα με τις υπόλοιπες χώρες της κατεχόμενης Ευρώπης, όπου «η ιδέα της Αντίστασης ταυτίζεται με το αντάρτικο, τις ένοπλες συγκρούσεις, τα σαμποτάζ, τις ανατινάξεις, τις μυστικές οργανώσεις, στην Ελλάδα η αντίσταση πήρε μια πολύ πλατύτερη έκταση με δικές της ιδιομορφίες. Έγινε ένα πανεθνικό, παλλαϊκό κίνημα με πολύμορφες εκδηλώσεις ατομικών πρωτοβουλιών, μικρών ομάδων, μαζικών παλλαϊκών αγώνων, απεργιών, και διαδηλώσεων άοπλων πολιτών, "ελεύθερων σκοπευτών", ανταρτικών ομάδων, παρτιζάνικου και πολεμικής δράσης ενός πρωτοφανέρωτου εθελοντικού λαϊκού στρατού [...] Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας στην Ελλάδα ήταν ένας συνδυασμός μαζικού, μη ένοπλου αγώνα και ένοπλης δράσης και αυτό το χαρακτήρα διατήρησε μέχρι τέλος» (Χα-

2. Για τις προϋποθέσεις της επιστημονικής ανάλυσης του ΕΑΜικού φαινομένου βλέπε Ελεφάντης 1976β// Οι πρόσφατες επιστημονικές προσεγγίσεις στο Ιατρίδης (επιμ.) 1984// Φλάισερ & Σβορώνος (επιμ.) 1989.

τξής, 1977, σελ.101).[3] Αυτό το στοιχείο διαφοροποιεί ριζικά το ΕΑΜ και από τα άλλα εθνικοαπελευθερωτικά βαλκανικά κινήματα της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας.

Το ΕΑΜ αποτελεί μοναδική για το εύρος της κοινωνική συμμαχία. Και σε αυτήν ακριβώς την ευρύτητα έγκειται και η επαναστατική δυναμική της. Στους κόλπους του συσπειρώνονται πλειοψηφικα οι εκμεταλλευόμενες και καταπιεζόμενες τάξεις, μερίδες και στρώματα της ελληνικής κοινωνίας: εργάτες, αγρότες, μισθωτοί, ημιπρολετάριοι της πόλης. Στην επαναστατική κίνηση συμμετέχουν παραδοσιακά και νέα μικροαστικά στρώματα: μικροϊδιοκτήτες - μικρέμποροι και μικροί παραγωγοί, μικροαστοί του κρατικού μηχανισμού (δημόσιοι υπάλληλοι και δάσκαλοι), ελεύθεροι επαγγελματίες κ.λπ., ευρύτατα τμήματα των βασικών διαταξικών κοινωνικών κατηγοριών (νεολαία, γυναίκες, διανοούμενοι[4]), αλλά και ευρύτατα τμήματα νέων

3. «Αντίθετα με τις άλλες υπόδουλες στον Αξονα χώρες, ο αντιστασιακός δεν είναι μόνο ο παρτιζάνος, είναι και ο "εαμίτης", ο αγωνιστής των πόλεων (Κατσούλης 1985, σελ.60)// Ενας συνοπτικός απολογισμός για την ανάπτυξη και τον συνδυασμό των μορφών πάλης στην κατοχή περιέχεται στην εισήγηση που έκανε ο Γ.Ζέβγος στην 10η Ολομέλεια του ΚΚΕ (Ιανουάριος 1944). Το διάγραμμα της εισήγησης είχε επεξεργαστεί ο Δ.Γληνός (βλ. Ζέβγος 1944)// Πλήρης καταγραφή των βασικών απεργιών, συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων της περιόδου της κατοχής υπάρχει στο χρονικό «Στ'άρματα! Στ'άρματα!» (1967, σσ.542-549)// Επίσης Ψυρούκης 1983α, σελ.142 κ.ε.

4. Η νεολαία συμμετέχει καθοριστικά, όχι μόνο στους μαζικούς αγώνες, αλλά και στην ένοπλη πάλη: «Αν θελήσουμε να εξετάσουμε τον αριθμό των αγύμναστων νέων ανταρτών του ΕΛΑΣ (κάτω από 24 χρόνων) θα βρούμε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό, που αποτελεί ένα πραγματικό τίτλο τιμής για τη νεολαία μας. Γενικά το ποσοστό αυτό φτάνει και μέχρι 45% και ολοένα, με το τράβηγμα των παλαιότερων από τον ένοπλο αγώνα ανεβαίνει καθημερινά. Σ' ορισμένες μονάδες του ΕΛΑΣ (Μακεδονία), το ποσοστό αυτό φτάνει σήμερα και μέχρι 65% [...]», Εκθεση Π.Ανταίου προς το ΚΣ της ΕΠΟΝ, 31.2.1943, στο Ανταίος (1977, ΑΙΙ, σελ.218). Στον ΕΛΑΣ Κ.Μακεδονίας, οι αντάρτες ηλικίας 14-23 ετών αποτελούν το 44%, οι ηλικίας 24-33 το 43.5%. Συνολικά, το 75% των ανδρών, αποτελείται από νέους μεταξύ 17-18 και 30 ετών (Μητσόπουλος 1987, σελ.629)// Η αφύπνιση και η πολιτική ενεργοποίηση των γυναικών είναι επίσης εντυπωσιακή: «Οι γυναίκες αποτελούν το 45% του ΕΑΜ [...] Παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην τροφοδοσία και στη μεταφορά πολεμοφοδίων στα ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ. Μετέχουν σε μάχιμες κι εφεδρικές μονάδες του ΕΛΑΣ, σαν αντάρτισσες και αξιωματικοί. Υπάρχουν και χωριστά τμήματα γυναικών, όπως η γυναικεία δημοιρία της 13ης Μεραρχίας, η γυναικεία δημοιρία της Καισαριανής [...] Υπάρχει έφιππη ομάδα γυναικών στην περιοχή

κοινωνικών κατηγοριών που δημιούργησε ο πόλεμος, όπως οι Μακεδόνες πρόσφυγες των βουλγαροκρατούμενων περιοχών, οι τραυματίες, οι ανάπηροι, οι φυλακισμένοι πατριώτες, οι αποστρατευμένοι στρατιώτες, οι άνεργοι, τα εξαθλιωμένα στρώματα των πόλεων[5]. Όπως κάθε αυθεντική επανάσταση

Ζάρκου των Τρικάλων που εκτελεί αποστολές του ΕΛΑΣ [...], οι γυναίκες κύρια οργανώνουν την περίθαλψη των τραυματιών και των αρρώστων [...], οργανώνουν συσσίτια για τα πεινασμένα παιδιά. Οι αγρότισσες δίνουν τη μάχη της σοδειάς τροφοδοτώντας χιλιάδες πατριώτες με τη σοδειά τους. Γυναίκες αποτελούν το βασικό κορμό διακίνησης του παράνομου τύπου. Οι διανοούμενες κι επιστημόνισσες συμβάλλουν στο γράψιμό του, καθώς και στην έκδοση παράνομων γυναικείων εφημερίδων [...]» (Μ.Ράνου 1985, σελ.174)// Στη Θεσσαλία, περιοχή για την οποία διαθέτουμε περισσότερο συγκεκριμένα στοιχεία, οι γυναίκες αποτελούν συνολικά το 35.4% της δύναμης των εαμικών οργανώσεων. Αναλυτικότερα, 28.5% του ΕΑΜ, 16.5% του ΕΕΑΜ, 52.1% της Ε.Αλ., 43.6% της ΕΠΟΝ, 38.6% των ΑΕΤΟΠΟΥΛΩΝ, 10% του εφεδρικού ΕΛΑΣ (πίνακας 3).

5. Για την προπολεμική κοινωνική-ταξική διάρθρωση βλέπε Ρήγος 1988, μέρος δεύτερο, σσ.131-261// Για τις συνθήκες ζωής στίς πόλεις, Λεοντίδου 1989 και ιδιαίτερα σσ.213-219// «Η άποψη που επικρατεί σχετικά με το θέμα υπογραμμίζει την ευρύτερα διαταξική σύνθεση του ΕΑΜ, όπως αυτή διαφαίνεται και από τη μαζική συμμετοχή του αγροτικού πληθυσμού αλλά και από τη στελέχωση και απήχησή του στα αστικά κέντρα. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται άλλωστε στην εκλογική βάση της μεταπολεμικής Αριστεράς, που είναι σημαντικά διαταξικότερη σε σύγκριση με τα αντίστοιχα δυτικοευρωπαϊκά κόμματα. Εντούτοις, αρκετά στοιχεία, καθώς και οι μεταγενέστερες εκλογικές ταυτίσεις, ενισχύουν την υπόθεση ότι λεπτομερέστερες έρευνες, και ειδικότερα στα αστικά κέντρα, ενδέχεται να αναδείξουν τα ιδιαίτερα ταξικά χαρακτηριστικά της λαϊκής βάσης του ΕΑΜ. Χωρίς φυσικά εδώ να παραγνωρίζεται η σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ κατοχικού και μετακατοχικού ΕΑΜ ούτε το κρίσιμο θέμα των έντονων ίσως διακυμάνσεων της λαϊκής βάσης του ΕΑΜ κατά την περίοδο της κατοχής. Διακυμάνσεων που ενδεχομένως αφορούσαν κυρίως μικροαστικά στρώματα των πόλεων και τμήματα του αγροτικού πληθυσμού, με αποτέλεσμα, προς το τέλος της κατοχικής περιόδου και αμέσως μετά την απελευθέρωση, να ενταθούν τα ταξικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης του ΕΑΜ» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.71)// Επίσης Χόνδρος 1984, σελ.76 και υποσ.29, σελ.87// Ρούσσος 1982, σελ.66// Κατσούλης 1985, σελ.60// Ζεύγος 1944, σελ.20-7// Μάξιμος 1945 και 1950// Σαρλής 1985, σελ.13// Κατηφόρης 1984//

Για τις νέες κοινωνικές κατηγορίες που γέννησε η Κατοχή ο Χατζής παρατηρεί: «Ολα όσα πέτυχε το ΕΑΜ ήταν καλά, αλλά όχι αρκετά. Επρεπε να διευρυνθεί και να εδραιωθεί η συμμαχία με τις μάζες των "φτωχογειτονιών", όπως ονόμαζαν τις ακραίες συνοικίες των μεγάλων πόλεων, όπου είχαν εγκατασταθεί οι πρόσφυγες του παλιού πολέμου και χωρίς επάγγελμα και μόνιμους πόρους αγροτικά στοιχεία, που έρχονταν στις αναπτυσσόμενες πόλεις ζητώντας δουλειά και τύχη. Ο σημαντικά μεγάλος αριθμός ανθρώπων της κατηγορίας

δεν θα συναρθρώσει μόνον ταξικές αντιθέσεις. Ένα πλήθος άλλων, μη-ταξικών, παραγόντων: εθνικές, φυλετικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες, πολιτιστικές και ιστορικές ιδιομορφίες, τοπικές πολιτικές παραδόσεις αλλά και προσωπικά πάθη ή οικογενειακές βεντέτες, θα συγχωνευθούν οργανικά με τις πρώτες, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο. Όσον αφορά στις εθνικές μειονότητες για παράδειγμα, η εαμική κίνηση παρουσιάζει αξιόλογη επιρροή στο σλαβομακεδονικό στοιχείο των παραμεθόριων περιοχών της Μακεδονίας, που εκφράζεται είτε με την ένταξή του στον ΕΛΑΣ (αργότερα στο ΔΣΕ) και τις άλλες εαμικές οργανώσεις, είτε με την αυτόνομη συγκρότηση της ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Μετώπου). Αντίθετα, οι γραικομάνοι (εξελληνισμένοι σλαβομακεδόνες), οι βλαχόφωνοι, οι αρβανιτόφωνοι, οι τουρκόφωνοι πρόσφυγες του Πόντου και της Καππαδοκίας που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία, θα στραφούν ακόμη και ένοπλα κατά του ΕΑΜ, επανδρώνοντας τις αντιεαμικές τρομοκρατικές οργανώσεις των περιοχών. Στη Δ.Θράκη, η μουσουλμανική μειονότητα θα παραμείνει απαθής ή και εχθρική απέναντι στο ΕΑΜ. Αλλού, όπως στην περίπτωση της μουσουλμανικής αλβανικής μειονότητας στην Ηπειρο (τσάμηδες) ή σ' αυτήν των κουτσόβλαχων, οι μειονότητες θα αποτελέσουν στηρίγματα του στρατού κατοχής[6]. Ορισμένες φορές, σε τοπικό επίπεδο, η συνάρθρωση μη-ταξικών στοιχείων με τις ταξικές διαιρέσεις θα τις επικαθορίσει.

Ο ρόλος της εργατικής τάξης μέσα σ' αυτήν τη συμμαχία υπήρξε καθοριστικός. Τα ταξικά χαρακτηριστικά του ΕΑΜικού κινήματος είναι ιδιαίτερα εμφανή στα μεγάλα αστικά κέντρα. «Παρ' όλη την καταστροφή των πιο βασικών κλάδων παραγωγής και την απονέκρωση μιας σειράς επιχειρήσεων και ιδρυμάτων, δηλαδή τομέων μαζικής παρουσίας εργαζομένων, οι εργάτες, μαζί με τους υπαλλήλους, ήταν η πιο μαζική και συγκεντρωμένη δύναμη στην πρωτεύουσα. Τα εργοστάσια και οι φάμπρικες που κάπως δούλευαν (ελαφρά βιομηχανία, επισιτιστική, μικροφάμπρικες και εργαστήρια, συγκοινωνίες, ηλεκτροφωτισμός, γκάζι κ.ά.), επιχειρήσεις κοινωνικής ωφελείας, δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες, τράπεζες, ανώνυμες εταιρείες, εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ιδρύματα, μαζί με τις οργανώσεις των ανέργων και των συνταξιούχων, των αποστράτων, τραυματιών, αναπήρων και θυμάτων πολέμου, γίνονται φρούρια και ορμητήρια του αγώνα. Μέσα στην καθημερινή πάλη, οι προλετάριοι εργατοϋπάλληλοι σφυρηλατούν την ενότητα με τις πλατύτερες μάζες του λαού και αναδείχνουν την τάξη τους ηγεμόνα της επανάστασης. Δίνουν το δικό τους περιεχόμενο, τη δική τους ιδεολογία, το δικό τους πνεύμα στις μάζες των μεσαίων τάξεων, των διανοουμένων, της φοιτητικής νεολαίας» (Χατζής 1977, σελ.236). Βέβαια «η ηγεμονία», που αναφέρει ο Θ.Χατζής, αντανακλά τα όρια της ιστορικής συγκρότησης του ελληνικού εργατικού κινήματος, τον περιορισμένο βαθμό ανάπτυξης του μαρξισμού στην Ελλάδα και της συγχώνευσής του με το εργατικό κίνημα, όπως, επίσης, και τα όρια του πολιτικού εκπροσώπου της εργατικής τάξης στη δεδομένη ιστορική συγκυρία, που είναι το ΚΚΕ. Από αυτήν την πλευρά, είναι χαρακτηριστικό και το πρόγραμμα του Εργατικού ΕΑΜ, του γνωστού ΕΕΑΜ: «Το ΕΕΑΜ ποτέ δεν διαμόρφωσε ένα πλήρες πολιτικό και οικονομικό πρόγραμμα για την μεταπολεμική Ελλάδα, όπως έκαναν άλλα συνδικάτα σε ξένες χώρες (για παράδειγμα Γαλλία, Βέλγιο και Ιταλία). Προβλήματα όπως η εθνικοποίηση, η κοινωνικοποίηση και η συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση ή στην γενική ανασυγκρότηση της οικονομίας δεν φαίνεται ότι ενδιέφεραν τους έλληνες εργάτες ή την ηγεσία τους κατά τη διάρκεια του πολέμου» (Avgoustidis 1984, σελ.67).

Σε ένα άρθρο της μετακατοχικής εποχής, ο Αβραάμ Μπεναρόγια επισημαίνει: «Αν και στην επανάσταση αυτή πρωτοστάθηκαν από την πρώτη στιγμή πολλοί εργάτες και κομμουνιστές,

αυτής, που συνήθως ανομάζουμε "φτωχολογιά της πόλης", εξογκώθηκε στα χρόνια της κατοχής με την προσθήκη πολλών "μικρονοικοκυραίων" που καταστράφηκαν ή και διατηρούσαν ακόμα ακίνητες περιουσίες αλλά όχι προσοδοφόρες και αξιοποιήσιμες» (Χατζής 1977, σελ.281)// Ομοίως Κατσούλης 1985, σελ.53// Ρούσσος 1982, σελ.68.

6. Βλέπε αναλυτικά την εργασία του Γιώργου Μαργαρίτη (1989): «Εμφύλιες διαμάχες στην κατοχή (1941-1944): Αναλογίες και διαφορές»// Για το Μακεδονικό πρόβλημα και τις πολιτικές τάσεις των Σλαβομακεδόνων, Κωφός (1989): «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης»// Επίσης Φλάισερ, τόμος πρώτος, χ.χ., σσ.365-368// Το σύνολο, πάντως, των εθνικο-θρησκευτικών μειονοτήτων δεν υπερβαίνει το 1940 το 5,8% του πληθυσμού (426.312 κάτοικοι), (Ρήγος 1988, σελ.236).

δεν ήταν λίγοι οι αγρότες και μικροαστοί, και κανείς σοβαρός άνθρωπος δεν θα υποστηρίξει την άποψη πως επρόκειτο για μια προλεταριακή επανάσταση. Όχι μόνο αντικειμενικά η καπιταλιστική οικονομία δεν είχε εξαντλήσει το περιθώριο της ούτε στη συγκέντρωση της, ούτε και στην επέκταση της σε όλους τους βασικούς κλάδους, *αλλά και υποκειμενικά το ελληνικό προλεταριάτο δεν είχε ωριμάσει για να αναλάβει μόνο του, ακόμα και σε συμμαχία με άλλα λαϊκά στρώματα την ιστορική του αποστολή. Η επανάσταση λοιπόν δεν ήταν συνέπεια της ολοκλήρωσης του καπιταλιστικού κύκλου, αλλά συνέπεια της αποσύνθεσής του, από λόγους εξωτερικής πίεσης. Βέβαια, το γεγονός πως προλετάριοι και εκπρόσωποί τους πήραν μέρος, μάλιστα ενεργό μέρος, στην επανάσταση δείχνει πως η ελληνική κοινωνία μπαίνει στον κύκλο των κοινωνικών αγώνων όλης της Ευρώπης. Μ' όλα αυτά είναι φως φανερό πως στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για την προλεταριακή επανάσταση»* (Μπεναρόγια 1946, σελ.37).

Πως αντανακλάται, όμως, το πρόβλημα της ηγεμονίας στο επίπεδο του προγράμματος; Το πρόγραμμα της «Λαϊκής Δημοκρατίας» (Λ.Δ.)[7] που θα διατυπωθεί από το ΚΚΕ στο 7ο Συνέδριο (1945), αποτελεί μια αντιφατική (προγραμματική) συμπύκνωση. Αντιστοιχεί, γενικά, στο βαθμό ωρίμανσης της συγκεκριμένης κοινωνικής κίνησης: «Ο πολιτικός συνασπισμός των κομμάτων του ΕΑΜ έχει καταρτίσει το πρόγραμμά του, το πρόγραμμα της λαϊκής δημοκρατίας. Το πρόγραμμα αυτό αγκαλιάζει, στις γενικές κατευθυντήριες γραμμές, το συνολικό ζήτημα του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού και της ανέλιξης της λαϊκής δημοκρατίας στη σοσιαλιστική [...] μέ κύρια μέτρα «εθνικοποίηση της πίστης, των μεγάλων μεταφορών, των βασικών βιομηχανιών που έχουν πρωταρχική εθνική σημασία. Τα μέτρα αυτά.θα αποτελέσουν το βάθρο για να θεμελιωθεί η ακλόνητη εθνική μας δύναμη και ανεξαρτησία». Η κατεύθυνση που θα κινηθεί η Λ.Δ., δεν είναι προδιαγεγραμμένη. Και οι δύο τάσεις, τόσο αυτή της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής όσο και ο οικονομισμός-σταλινισμός, *ενυπάρχουν* στο πρόγραμμα ως αντιφατικές εκφράσεις του. Σύμφωνα με τον Χατζή, η Λαϊκή Δημοκρατία που πρότεινε ο ηγετικός πυρήνας του ΚΚΕ, ήδη από τον Ιούνιο του 1943, «είναι μια μορφή εξουσίας, που δεν είναι αστική δημοκρατία, ούτε όμως και εξουσία της εργατικής τάξης και του εργαζόμενου λαού [...] περιορίζονταν σε οικονομικές βελτιώσεις και μέτρα υπέρ των εργαζομένων, χωρίς να θίγει την πλουτοκρατία. Υποσχόταν βέβαια να προχωρήσει και σε εθνικοποιήσεις αργότερα, αλλά τόνιζε ότι θα ενίσχυε κάθε ιδιωτική πρωτοβουλία, για να δημιουργηθεί εθνική βιομηχανία και να γίνει η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας [...] Η "Λ.Δ." δεν αναλάμβανε την οργάνωση σχεδιασμένης οικονομίας, ούτε ανέθετε τη διεύθυνση των επιχειρήσεων, εργοστασίων κ.λπ. σε εργατικές επιτροπές» (1978, σελ.51)[8].

Η εργατική «ηγεμονία», λοιπόν, αναφέρεται μόνο στο ιδιαίτερο βάρος της πρώϊμης και γενικευμένης κοινωνικής και πολιτικής κινητοποίησης της εργατικής τάξης. Με την ίδρυση του ΕΕΑΜ, που προηγείται χρονικά των υπολοίπων εαμικών οργανώσεων, η εργατική τάξη συσπειρώνει και συμπαρασύρει στην κίνησή της τα ευρύτερα μισθωτά στρώματα και άλλα κοινωνικά υποκείμενα. Ακόμα, η εργατική «ηγεμονία» αναφέρεται στις μορφές πάλης, στους μαζικούς αγώνες που φτάνουν

7. Για τη διαμόρφωση του προγράμματος της Λαϊκής Δημοκρατίας, βλέπε κατά σειρά τα παρακάτω κείμενα: α) Εισήγηση Γ.Ιωαννίδη στην ΚΕ του ΚΚΕ για την διάλυση της Γ' Διεθνούς (Ιούνιος 1943), στο Χατζής 1978, σσ.42-54. β) «Το πρόγραμμα της λαϊκής δημοκρατίας» στο «Λαοκρατία και σοσιαλισμός» έκδοση «Ριζοσπάστη», Αθήνα 1943. Ανατύπωση στη σειρά ΝΕΠΚ, αριθμός 10, όπου αναφέρεται ότι η Λ.Δ.: «Θα επιβάλει τον περιορισμό, όσο είναι δυνατό μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας, της εκμετάλλευσης και θ' ανοίξει έτσι το δρόμο για το ομαλό πέρασμα στο Σοσιαλισμό» (σελ.16). γ) Σχέδιο προγράμματος της Λ.Δ., που εγκρίθηκε από το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ και προτάθηκε στα κόμματα του ΕΑΜ (17.6.1945), στο ΚΚΕ [4] σελ.258. δ) «Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας», που εγκρίθηκε απο την ΚΕ του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ (23.7.1945), στο ΚΚΕ [9], σσ.388-395. ε) «Απ' την αστικοτσιφλικάδικη Ελλάδα προς την Ελλάδα της λαϊκής δημοκρατίας» παράρτημα ΚΟΜΕΠ, αρ.44, Δεκέμβριος 1945. Ανατύπωση ΝΕΠΚ, αρ.6. στ) Ζαχαριάδης (1945α), στο ΚΚΕ [4]. ζ) Ζαχαριάδης (1945δ, σελ.32), (1945γ, σελ.71), (1945δ, σελ.281) και (1945ε). η) Εισήγηση Δ.Παρτσαλίδη στο 7ο Συνέδριο, στο ΝΕΠΚ [4]. θ) Πολιτική απόφαση 7ου Συνεδρίου, στο ΚΚΕ [5], σελ.539. ι) «Σχέδιο Προγράμματος του ΚΚΕ» (26.9.1945), στο ΚΚΕ [9], σσ.416-430// Στο ζήτημα της ηγεμονίας βλέπε Ψυρούκης 1983α, μέρος 2, σσ.117-230.

8. Ομοίως Μαργαρίτης 1984, σελ.189.

μέχρι τη γενική απεργία, στο περιεχόμενο των αιτημάτων και στις μορφές οργάνωσης (π.χ. λαϊκές επιτροπές). Όπως περιγράφει ο Κ.Θέος, στη ιστορική μπροσούρα «Τα εργατικά συνδικάτα, η πάλη τους ενάντια στο φασισμό» (1947): «Κάτω απ' τις σημαίες του Εργατικού ΕΑΜ (ΕΕΑΜ) συσπειρώθηκε το σύνολο των εργατών, εργατριών και υπαλλήλων της χώρας [...] Το Εργατικό ΕΑΜ άνοιξε πρώτο το δρόμο της πάλης του λαού με τις απεργίες που άρχισε απ' τις αρχές του 1942 -στην αρχή για ψωμί και μεροκάματα- για να πάρουν απ' τις αρχές του 1943 θυελλώδη χαρακτήρα γενικών απεργιών και διαδηλώσεων ενάντια στην επιστράτευση, στην τρομοκρατία και στην κατοχή. Με τους αγώνες αυτούς που οργάνωσε και καθοδήγησε το Εργατικό ΕΑΜ, η εργατική τάξη της Ελλάδας εσημείωσε μοναδικούς στην υπόδουλη Ευρώπη θριάμβους. Μόνη η Ελλάδα απ' όλες τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης πέτυχε με τους αγώνες του Λαού της -στους οποίους πρωτοπόρος μαχητής ήταν το Εργατικό ΕΑΜ- να εξαναγκάσει τον Χίτλερ να ανακαλέσει το Διάταγμα της επιστράτευσης που είχε δημοσιευθεί στις 30 Ιανουαρίου 1943» (Θέος 1947, σελ.14). Ο Κατσούλης (1982) υπολογίζει, ότι στη διετία 1943-44 οργανώθηκαν περισσότερες από 100 κλαδικές απεργίες σ' ολόκληρη τη χώρα και μάλιστα σε βασικούς κλάδους παραγωγής (λιπάσματα, τσιμέντα, τράπεζες κ.λπ.)[9].

Η πρωτοφανής - για το εύρος της - ΕΑΜική συμμαχία υλοποιείται και αποκρυσταλλώνεται στην πληθώρα των μαζικών

9. Μια περιεκτική α::οτίμηση συνολικά της δράσης, της επιρροής και της σημασίας του ΕΕΑΜ βρίσκεται στο άρθρο: «EEAM: The Worker's Resistance», στο Avgoustidis 1984// Τα κείμενα του ΕΕΑΜ έχουν δημοσιευθεί στο ΚΕΑ [1], σσ.174-212// Για την ίδρυση του ΕΕΑΜ Κωτσάκης 1986, σελ.320// Χατζής 1977, σελ.90// Στρίγκος 1982, σελ.19// Κατηφόρης 1984// Κατσούλης 1985, σελ.55, όπου αναφέρεται: «Το ΕΕΑΜ υπήρξε η πρώτη εργατική οργάνωση στο ευρωπαϊκό κατεχόμενο χώρο που κινητοποίησε τις εργατοϋπαλληλικές μάζες σε ανοικτούς απεργιακούς και γενικότερους συνδικαλιστικούς αγώνες κατά των Γερμανοϊταλών»// Για το απεργιακό κίνημα στην περίοδο της κατοχής βλέπε αναλυτικά Χατζής 1977, Ρούσσος 1982, Χρονικό Στ'άρματα! Στ'άρματα! (στο ΚΕΑ [2]), Κατσούλης 1985 και 1982.

Όσον αφορά στην ιδιαίτερα σημαντική γενική απεργία του Μαρτίου 1943, στην Αθήνα παίρνουν μέρος 200.000 άτομα, ενώ συνολικά υπολογίζεται ότι στις κινητοποιήσεις αυτές πήραν μέρος περισσότεροι από 500.000 εργαζόμενοι (Στ' άρματα! Στ' άρματα!, στο ΚΕΑ [2], σελ.544)// Ομοίως Κατηφόρης 1984// Κατσούλης 1982, σελ.120// Ζεύγος 1944, σελ.188.

λαϊκών οργανώσεων της κατοχής και σε ένα πολύμορφο δίκτυο επιτροπών βάσης, στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Ακόμα, στη δημιουργία και ανάδειξη των οργάνων της λαϊκής εξουσίας («λαοκρατίας»), της λαϊκής αυτοδιοίκησης και της λαϊκής δικαιοσύνης στην Ελεύθερη Ελλάδα, *που δεν προβλέπονταν από το πρόγραμμα του ΕΑΜ, ούτε υπήρξαν προϊόν θεωρητικής μελέτης του ΚΚΕ, ή κάποιου άλλου από τα συνεργαζόμενα μ' αυτό κόμματα, αλλά αποτέλεσαν προϊόντα της ίδιας της δράσης των μαζών*. «Δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλίες των ίδιων των λαϊκών μαζών, σαν όργανα άμυνας και στην πορεία αναπτύχθηκαν και ανάλαβαν πολλαπλά καθήκοντα αντιμετώπισης και λύσης προβλημάτων της συγκεκριμένης πραγματικότητας. Η υγεία, η πρόνοια, τα συσσίτια, οι διανομές τροφίμων, ο έλεγχος των τιμών, η πάλη κατά του μαυραγοριτισμού και της απόκρυψης ειδών πρώτης ανάγκης ήσαν καθήκοντα αυτών των επιτροπών [...] Πάλευαν για επιδόματα ανεργίας, για περίθαλψη αναπήρων και θυμάτων πολέμου, για ειδική μέριμνα στα παιδιά, τις έγκυες γυναίκες. Σε ορισμένες περιπτώσεις βοήθησαν στις επιδιορθώσεις σπιτιών, δρόμων και καταστημάτων κοινωνικής χρήσης» (Χατζής 1978, σελ.340). Οι θεσμοί αυτοί, συνώνυμο της δυαδικής εξουσίας, που η επικράτησή τους καταργεί το παλιό αστικό κράτος, επισφραγίστηκαν με την συγκρότηση της «Προσωρινής Επιτροπής Πολιτικής Απελευθέρωσης» (ΠΕΕΑ) στις 10 Μαρτίου 1944. Η σταδιακή ανασυγκρότηση του κρατικού μηχανισμού αργότερα, μετά τον Δεκέμβρη - που στην περίοδο 1945-1946 θα επεκταθεί γεωγραφικά σ' ολόκληρη την επικράτεια - θα σημάνει την καταστροφή τους[10].

10. Επίσης Χατζής 1977: σελ.277, 279-280, 408, 469. 1978: σελ.267 κ.ε., 339. 1979: σσ.191-196// Αυτά τα νεογέννητα λαϊκά όργανα εξουσίας έτειναν από την ίδια τους φύση να «συνενωθούν σ' ένα κεντρικό αντιπροσωπευτικό κι εκτελεστικό όργανο για να δημιουργηθεί κεντρική εξουσία του λαού» (Ζεύγος 1944, σελ.190)// Οι κώδικες της λαϊκής δικαιοσύνης και αυτοδιοίκησης στο ΚΕΑ [3] και ΝΕΠΚ [3]// Για μια λεπτομερειακή ανάλυση της διαμόρφωσης και λειτουργίας του συστήματος λαϊκής δικαιοσύνης βλέπε Ζέπος 1986// Ομοίως Παπαθανασόπουλος 1982// Για τον χαρακτήρα της ΠΕΕΑ, ως επαναστατικής κυβέρνησης, από την πλευρά ,όμως, της νομικής ιδεολογίας, δες Α.Σβώλος 1945// Για την «αντανάκλαση» της δυαδικής εξουσίας στην συνταγματική ιδεολογία, Αλιβιζάτος «Το συνταγματικό πρόβλημα την επαύριο της απελευθέρωσης» (1983, σσ.140-157)// Επίσης, Σταυριανός 1977, «Η Λαοκρατία», σσ.99-120// Παπαστεργιόπουλος, τόμος 6, «Η νομική φύση και το δίκαιο της εθνικής αντίστασης, σσ.3-115// Βλαντάς 1979, σσ.34-35.

I.3. Σημασία και έκταση της κοινωνικής αυτοοργάνωσης

Η αυτοοργάνωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την περίοδο αυτή είναι γενικευμένη. Ίσως, η «ιδιόμορφη» ελληνική υπερπολιτικοποίηση (το ιδιαίτερο βάρος της πολιτικής ιδεολογίας μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό), που επιβιώνει έως και σήμερα, να έχει τις ρίζες της και σ' αυτήν τη συλλογική εμπειρία.

Ακριβής συνολικός αριθμητικός προσδιορισμός των μελών των εαμικών οργανώσεων δεν έχει υπάρξει μέχρι σήμερα[11]. Κάτι τέτοιο - αν υπάρξει μελλοντικά - μπορεί να είναι μόνον καρπός πρωτογενούς (αρχειακής) ιστορικής έρευνας, εγχείρημα που ξεφεύγει βέβαια από τα πλαίσια της παρούσας μελέτης. Αναγκαστικά, λοιπόν, θα στηριχθούμε στις γνωστές πηγές και εκτιμήσεις. Σύμφωνα με αυτές, στο τέλος της κατοχής, δηλαδή το Σεπτέμβριο του 1944, *η συνολική δύναμη των εαμικών οργανώσεων εκτιμάται σε 1.520.000 έως 2.120.000 μέλη*. Γύρω από αυτούς τούς «αριθμούς», που θεωρούνται και οι περισσότερο «επίσημοι», συγκλίνει ένα μεγάλο τμήμα των μελετητών της περιόδου, ανεξαρτήτως πολιτικής οπτικής[12]. Στον πίνακα 1, παρατίθενται, συγκεντρωτικά, οι αριθμοί των μελών. Ανεξαρτήτως των όποιων ενστάσεων, ο πίνακας είναι ενδεικτικός για το μέγεθος της κοινωνικής κίνησης. Στον πίνακα 2 παρουσιάζεται η γεωγραφική κατανομή των μελών, κατ' αντιπαράθεση των δύο βασικότερων εκτιμήσεων.

Η πρώτη εκτίμηση προέρχεται από επίσημη ανακοίνωση στην Πανελλαδική Σύσκεψη του ΕΑΜ, που συγκλήθηκε στις

11. Σχετικά με τα σημαντικότατα προβλήματα του εγχειρήματος, Baerentzen 1984. Υπάρχουν, όμως, αναλυτικά στοιχεία για επιμέρους γεωγραφικές ενότητες της χώρας.

12. Baerentzen 1984// Ζεύγος 1944, σελ.199// Κατσούλης 1985, σσ.53-60// Κωτσάκης 1986, σελ.325// Σαρλής 1985, σελ.14// Μπαρτζιώτας 1980, σσ.158-185// Παπαπαναγιώτου 1974, σελ.113// Παυλόπουλος 1972// Richter 1975, Ι, σελ.271 κ.ε.// Ρούσσος 1978, σελ.340 και 1982, σελ.68// Σταυριανός 1977, σελ.104// Στρίγκος 1982, σελ.24// Φλάισερ χ.χ., σσ.145-147// Χατζής 1978, σελ.517// Χόνδρος 1984, σελ.75// Ψυρούκης 1983α, σελ.118//

Για τη δράση των μαζικών ΕΑΜικών οργανώσεων στην Αθήνα, Μπαρτζιώτας 1984, ιδιαίτερα το Κεφ.15: «Η μαζική διαφώτιση της ΚΟΑ και του ΕΑΜ της Αθήνας». Ο Φ.Μπαρτζιώτας ήταν τότε γραμματέας της ΚΟΑ του ΚΚΕ και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι το 1946// Για τη διάρθρωση και δράση του ΕΑΜ Πειραιά, Μιχαηλίδης 1987.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ενδεικτικός συγκεντρωτικός πίνακας μελών ΕΑΜικών οργανώσεων, στο τέλος της κατοχής (1944)

ΕΠΟΝ	600.000	640.000
ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ	200.000	300.000[1]
ΕΛΑΣ	110.000	150.000
ΕΘΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ		(*)[2]
Συνολικός αριθμός μελών ΕΑΜικών οργανώσεων	1.520.000	2.120.000

Πηγή: Ανταίος 1977, 1979// Baerentzen 1984// Βενετσανόπουλος 1982// Βλαντάς 1977// Ζεύγος 1944// Ζιάγκος 1986// Κατσούλης 1982, 1985// ΚΕΑ [2] 1967// Κούνδουρος 1978// Κωτσάκης 1986// Μπαρτζιώτας 1980// Παυλόπουλος 1972// Ρούσος 1978, 1982// Σαράφης 1964// Σαρλής 1985// Σταυριανός 1975, 1979// Στρίγκος 1982// Χατζής 1977// Χόνδρος 1984// Ψυρούκης 1983α.

(1) Προσωπική εκτίμηση από επεξεργασία εκθέσεων Συμβουλίων Περιοχών της ΕΠΟΝ, που παραθέτει ο Ανταίος (1979).

(2) Για την Ε.Αλ. δημοσιευμένες εκτιμήσεις υπολογίζουν τα μέλη της σε 2.700.000 – 3.000.000, αριθμός που αν και αδύνατον να διασταυρωθεί, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι υπερβολικός (Ε.Αλ.[1], σελ.22).

1-2 Σεπτεμβρίου 1944 στο Νεοχώρι Ευρυτανίας. Σύμφωνα με την ανακοίνωση, στον αριθμό αυτόν περιλαμβάνονται τα οργανωμένα μέλη των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων ΕΑΜ, ΕΕΑΜ, Εθνικής Αλληλεγγύης και ΕΠΟΝ. Δεν διευκρινίζεται αν περιλαμβάνονται τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ, καθώς και η δύναμη του ΕΛΑΣ. Επίσης, δεν περιλαμβάνονται στοιχεία για τις εξής περιοχές: Ανατολική Μακεδονία-Θράκη, Κρήτη, Κυκλάδες, Μυτιλήνη, Χίος, νησιά Αιγαίου, καθώς και Αττική (ΚΕΑ [2], σελ.409). Όπως επισημαίνει και ο Baerentzen (1984, σελ.165), τον αριθμό αυτόν επιβεβαιώνει τόσο ο Σιάντος (γραμματέας του ΚΚΕ) σε δήλωσή του, την ημέρα της υπογραφής της συμφωνίας της Βάρκιζας (12.2.1945)[13], όσο και άλλα σημαντικά στελέχη του κόμματος, όπως ο Θανάσης Χατζής (γραμματέας του ΕΑΜ), ο Γιάννης Ιωαννίδης (οργανωτικός γραμματέας του ΚΚΕ) κ.α. *Η δεύτερη* εκτίμηση αναφέρεται από τον Β.Μπαρτζιώτα (1980, σελ.159) και διαφέρει από

13. Στο ΚΚΕ [1], σελ.352.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η δύναμη του ΕΑΜ κατά περιοχή στο τέλος της κατοχής (Σεπτέμβριος 1944).

Περιοχή	*A'*		*B*		*B-A*
	Αριθμός μελών	*ποσοστό (%)*	*Αριθμός μελών*	*ποσοστό (%)*	
ΑΘΗΝΑ-ΠΕΙΡΑΙΑΣ	250.000	16.4	550.000[2]	26.0	+300.000
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	300.000[3]	19.7	250.000[3]	11.8	-50.000
Κ.& Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	450.000[4]	29.6	450.000[4]	21.2	–
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	280.000[5]	18.4	240.000[5]	11.3	-40.000
ΗΠΕΙΡΟΣ	70.000	4.7	100.000	4.7	+30.000
ΣΤ. ΕΛΛΑΔΑ-ΕΥΒΟΙΑ	170.000	11.2	180.000	8.5	+10.000
Α. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ-ΘΡΑΚΗ	–		200.000	9.4	+200.000
ΚΡΗΤΗ-ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	–		150.000	7.1	+150.000
ΣΥΝΟΛΟ	1.520.000[6]	100.0	2.120.000[6]	100.0	+600.000

Πηγή: Α. Στοιχεία Πανελλαδικής Σύσκεψης του ΕΑΜ (1-2 Σεπτεμβρίου 1944), στο ΚΕΑ [2], σελ.409// Ομοίως Χατζής 1978, σελ.517.
Β. Υπολογισμοί του Β.Μπαρτζιώτα, στο Μπαρτζιώτας 1980, σελ.159.

(1) Δεν περιλαμβάνονται οι οργανωμένες ΕΑΜικές δυνάμεις Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Κρήτης, Κυκλάδων, Μυτιλήνης, Χίου, Νησιών και Αττικής.
(2) Πιθανώς περιλαμβάνεται το υπόλοιπο Αττικής.
(3) Ο Η. Παπαστεριόπουλος αναφέρει ότι τα μέλη του ΕΑΜ, στην Πελοπόννησο, υπερβαίνουν τις 250.000 (τόμος Ε', σελ.83).
(4) Η έκθεση της Επιτροπής Περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ αναφέρει ότι στην Α'Παμμακεδονική Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ (27.10.43) αντιπροσωπεύονται 150.000 οργανωμένα μέλη της Κ. και Δ.Μακεδονίας (σελ.437). «Στις αρχές του 1944 τα οργανωμένα μέλη ανεβαίνουν στις 450.000» (σελ.446), στο ΚΚΕ [1], σσ.428-458.
(5) Ο Λ.Αρσενίου αναφέρει ότι τον Ιούλιο του 1944 τα μέλη του ΕΑΜ Θεσσαλίας ανέρχονταν σε 242.869 (Αρσενίου 1977, τόμος δεύτερος, σελ.280).
(6) Στο Α περιλαμβάνονται τα μέλη της ΕΠΟΝ ενώ στο Β όχι. Επίσης παραμένει αδιευκρίνιστο αν περιλαμβάνονται τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ.

την πρώτη στα εξής σημεία: α) περιλαμβάνει τις περιοχές τις οποίες η πρώτη εξαιρεί και β) δεν συμπεριλαμβάνει την ΕΠΟΝ. Επίσης, σημαντική απόκλιση εμφανίζουν οι δύο πηγές στον αριθμό των μελών της Αθήνας-Πειραιά (300.000), που εξηγείται εν μέρει, από το γεγονός ότι ο Μπαρτζιώτας περιλαμβάνει και τα μέλη των οργανώσεων της υπόλοιπης Αττικής. Η απόλυτη διαφορά των δύο εκτιμήσεων (600.000) δεν είναι

διόλου αμελητέα[14], ενώ δεν πρέπει να αποκλειστεί και μια τάση υπερεκτίμησης στη δεύτερη.

Στον αριθμό των 1.520.000-2.120.000 μελών, εκτός από την καθεαυτή δύναμη του ΕΑΜ, περιλαμβάνονται οι διάφορες κοινωνικές του οργανώσεις: Το Εργατικό ΕΑΜ (που ιδρύθηκε στις 16 Ιουλίου 1941), η Πανελλήνια Ενωση Δημοσίων Υπαλλήλων - ΠΕΔΥ, το πραγματικό όνομα της οποίας ήταν ΚΠΕ (Κεντρική Πανελλήνια Επιτροπή), η Εθνική Αλληλεγγύη (Ε.Αλ.- που ιδρύθηκε στις 28 Μαίου 1941), το ΕΑΜ νέων (ιδρύθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 1942 και ενσωματώθηκε αργότερα στην ΕΠΟΝ), η ΕΠΟΝ, ο ΕΛΑΣ, η Εθνική Πολιτοφυλακή, η Επιμελητεία Του Αντάρτη (ΕΤΑ), ενώ παραμένει αδιευκρίνιστη η συμμετοχή των ΑΕΤΟΠΟΥΛΩΝ. Σημαντικό ποσοστό μελών συμμετέχει σε περισσότερες από μια οργανώσεις. Ιδιαίτερα στην ΕΠΟΝ, εκτός από την ένταξη στον ΕΛΑΣ (μόνιμο και εφεδρικό), ένα σημαντικό μέρος στηρίζει και τη δουλειά της Εθνικής Αλληλεγγύης.

Δεν διαθέτουμε επίσημα στοιχεία σχετικά με την ποσοστιαία συμμετοχή των επιμέρους οργανώσεων στη συνολική εαμική δύναμη. Μια ένδειξη γι' αυτή, δίνουν τα στοιχεία που αφορούν στις οργανώσεις της Θεσσαλίας, και τα οποία παραθέτει ο Λάζαρος Αρσενίου στο βιβλίο του: *Η Θεσσαλία στην αντίσταση*. Ορισμένες υποθέσεις ενισχύουν την αξιοπιστία τους. Πρώτο, ο συνολικός αριθμός μελών συμπίπτει με τον αριθμό της δεύτερης πηγής (πίνακας 2) ενώ δεν απέχει πολύ (40.000) από την πρώτη. Δεδομένου ότι από το καλοκαίρι του '44 και μέχρι την απελευθέρωση, η επιρροή του ΕΑΜ θα αυξηθεί σημαντικά, μια αύξηση των μελών κατά 16.5%, που αντιπροσωπεύει η διαφορά των 40.000, δεν μπορεί να θεωρηθεί απίθανη. Δεύτερο, δεν περιλαμβάνεται ο αριθμός των ανταρτών του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, ο οποίος, κατα εκτιμήσεις, υπολογίζεται σε 11.000 - 12.000, οπότε η διαφορά είναι ακόμη μικρότερη. Τρίτο, τα στοιχεία παρουσιάζονται αναλυτικά (και κατά φύλο), όχι «στρογγυλεμένα». Τέταρτο, ειδικά ο αριθμός σχετικά με τα μέλη της ΕΠΟΝ και τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ μπορεί να διασταυρωθεί με τις πηγές των Νομαρχιακών Συμβουλίων που παραθέτει

14. Την αντιπαραβολή των δύο πηγών κάνει και ο Baerentzen (όπ.π., σελ.166).

ο Π.Ανταίος. Σύμφωνα με τις εκθέσεις των Ν.Σ., τέλη Ιανουαρίου 1944, η ΕΠΟΝ Θεσσαλίας έχει 47.109 μέλη, εκ των οποίων 25.165 αγόρια (ποσοστό 55.5%) και 20.944 κορίτσια (ποσοστό 44.5%). Επίσης 1.993 Επονίτες έχουν επίσημα σταλεί στον ΕΛΑΣ και 6.410 στον εφεδρικό ΕΛΑΣ (συνολικά περίπου 56.000). Τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ αριθμούν 29.092 παιδιά. Σε σχέση με αυτά τα στοιχεία, η αύξηση των μελών που δείχνει ο πίνακας (Μάϊος), είναι επίσης λογική για ένα διάστημα περίπου τεσσάρων μηνών[15].

Σύμφωνα με τον πίνακα 3, η καθεαυτή δύναμη του ΕΑΜ, αντιστοιχεί στο 35.5%, αποτελεί δηλαδή περισσότερο από το 1/3 της συνολικής ΕΑΜικής επιρροής στην περιοχή. Η ΕΠΟΝ και η Ε.Αλ., είναι επίσης σημαντικές όσον αφορά στη μαζικό-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Μέλη των ΕΑΜικών οργανώσεων της Θεσσαλίας (Μάιος 1944)[1]

Οργάνωση	*Αριθμός μελών*	*ποσοστό (%)*	*Άνδρες*	*ποσοστό (%)*	*Γυναίκες*	*ποσοστό (%)*	*Σύνολο*
ΕΑΜ	86.225	35.5	61.641	71.5	24.584	28.5	100.0
ΕΕΑΜ	11.351	4.6	9.476	83.4	1.875	16.5	100.0
ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ	43.170	17.8	20.678	47.8	22.492	52.1	100.0
ΕΠΟΝ	49.066	20.2	27.657	56.3	21.409	43.6	100.0
ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ	36.127	15.0	22.161	61.4	13.966	38.6	100.0
Εφεδ. ΕΛΑΣ	16.940	6.9	15.230	90.0	1.700	10.0	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	242.868[2]	100.0	156.843	64.5	86.026	35.4	100.0

Πηγή: Εισήγηση Κ.Καραγιώργη, γραμματέα γραφείου Θεσσαλίας του ΚΚΕ, [στο Β'Πανθεσσαλικό Συνέδριο (;)], Μάιος 1944, στο Αρσενίου 1977, τόμος δεύτερος, σελ.282.

(1) Η σύνθεση των ΕΑΜικών μελών στην πόλη της Λάρισας (χωρίς τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ) είναι η ακόλουθη: Σε σύνολο κατοίκων, που έχουν απομείνει στην πόλη λόγω τρομοκρατίας, 20.000-22.000 περίπου, οι εαμικές οργανώσεις αριθμούν συνολικά 4.400-5.000 μέλη (20-25% των κατοίκων). Εξ'αυτών 1.400-1.500 (30-32%) είναι ενταγμένα στο ΕΑΜ, 1.100-1.200 στο ΕΕΑΜ (24-25%), 1.200-1.400 στην ΕΠΟΝ (27-28%), 400-600 στην ΕΑλ.(9-12%) και περίπου 300 στον εφεδρικό ΕΛΑΣ (6-7%) (Αρσενίου 1977, τόμος Β', σελ.243).

(2) Η δύναμη του μόνιμου ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, κατά την απελευθέρωση, υπολογίζεται σε 11.000-12.000 αντάρτες (Αρσενίου 1977, σελ.280, Μπαλής 1981, σελ.43). Από αυτούς 9.000 υπηρετούσαν στην Ι Μεραρχία Θεσσαλίας, οι 1.000 στην Ταξιαρχία Ιππικού και οι λοιποί στην XVI Ταξιαρχία, οπότε η συνολική ΕΑΜική δύναμη αυξάνεται σε 254-255.000 περίπου.

15. Ανταίος 1979, σσ.384-387.

τητα, αντιπροσωπεύοντας αντίστοιχα 20.2% και 17.8%. Ο χαμηλός αριθμός του ΕΕΑΜ εξηγείται από το ότι η σύνθεση είναι αντιπροσωπευτική της κοινωνικής συγκρότησης της Θεσσαλίας. Σε ένα αστικό κέντρο της περιφέρειας για το οποίο διαθέτουμε στοιχεία (τη Λάρισα), η δύναμη του ΕΕΑΜ (24-25%) αντιστοιχεί, περίπου, στο 80% της δύναμης του ΕΑΜ.

Θα σκιαγραφήσουμε τώρα, αναλυτικότερα, το κοινωνικό προφίλ των ΕΑΜικών οργανώσεων.

Η Εθνική Αλληλεγγύη υπήρξε, κατά τα φαινόμενα και άσχετα από τον πραγματικό αριθμό των μελών της (πίνακας 1), η πλέον μαζική μετωπική οργάνωση, συνεισέφερε αποφασιστικά στην διεύρυνση της λαϊκής κοινωνικής συμμαχίας, αποκρυσταλλώνοντάς την πολιτικά και οργανωτικά. Στους κόλπους της εντάσσονται «άντρες, γυναίκες, παιδιά, κληρικοί, επιστήμονες, έμποροι, βιομήχανοι, εργάτες, αγρότες. Απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα κι απ' όλα τα επαγγέλματα. Απ' όλα τα κόμματα. Σε μερικές επαρχίες, όπως το Πωγώνι της Ηπείρου, τα 80% του πληθυσμού είναι μέλη της Ε.Α. [...] Ο Κλήρος ιδιαίτερα ο κατώτερος, βοηθάει δραστήρια το έργο της. Στη Στερεά Ελλάδα τα 60% των κληρικών είναι μέλη, συνεργάτες ή δραστήριοι βοηθοί του έργου της Ε.Α. Στην Ήπειρο και τη Μακεδονία τα 70%, στην Θεσσαλία τα 80%, στην Εύβοια τα 90% [...] Οι γυναίκες μέσα στο σύνολο των μελών της Ε.Α. έχουν παντού την πλειοψηφία. Αν οι άλλοι τομείς του κινήματος αντίστασης δέχονται τα πιο ζωντανά στοιχεία του γυναικείου πληθυσμού, η Ε.Α. πλημμυρίζει από τη μεγάλη πλειοψηφία του [...] τα 60% των μελών της Ε.Α. Θεσσαλίας [ΣΣ.: στον πίνακα 3, 52.1%], τα 55% της Αθήνας, τα 60% της Μακεδονίας, τα 60% της Ηπείρου είναι γυναίκες. Τα μικρά Ελληνόπουλα [...] προσφέρουν μεγάλη συνδρομή στο έργο της Εθνικής Αλληλεγγύης και κλείνουν με τη συμμετοχή του τον κύκλο της ηλικίας που σχηματίζεται απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα γύρω στην Ε.Α. Μέσα στο 1944 η Ε.Α. απλώνεται γεωγραφικά ώς την τελευταία γωνιά της Ελλάδας. Μπορεί κανείς να πάει στο πιό μικρό χωριό που δεν υπάρχει παπάς [...] που δεν υπάρχει δάσκαλος. Την Εθνική Αλληλεγγύη θα τη βρει» (Ε.Αλ. 1945, σελ.21)[16].

16. Η Εθνική Αλληλεγγύη ήταν διαρθρωμένη σε 9 επιτροπές περιοχών (1.Α.Μακεδονίας-Θράκης, 2.Κ.Μακεδονίας, 3.Ηπείρου-Κερκύρας- Λευκά-

Η ΕΠΟΝ, που θα προσεγγίσει, κατά τις περισσότερο έγκυρες πηγές, τα 600.000-640.000 μέλη (πίνακας 4), ιδρύθηκε τελευταία απ' όλες τις εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις (23 Φεβρουαρίου 1943) και διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1947. Σημαντικό ρόλο-μοχλό στη δημιουργία της ΕΠΟΝ έπαιξε η ανασυγκρότηση της ΟΚΝΕ την πρώτη περίοδο της κατοχής, ιδιαίτερα την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1942 (Ανταίος 1977, τόμος ΑΙΙ, σελ.318). Σύμφωνα με τον Π.Ανταίο, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις περιόδους στη δράση της ΕΠΟΝ. *Α΄ περίοδος*: από την ίδρυσή της έως τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας (Φεβρουάριος-Αύγουστος 1943). *Β΄ περίοδος* έως τη 2η ολομέλεια του ΚΣ της ΕΠΟΝ (Αύγουστος 1943-Μάρτιος 1944). Σταθμό για την πανελλαδική εδραίωση της ΕΠΟΝ αποτελούν οι συνδιασκέψεις περιοχών που πραγματοποιούνται από το καλοκαίρι μέχρι το Νοέμβριο του '43.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Αριθμός μελών της ΕΠΟΝ, 1943-1944

26.250	Φεβρουάριος	1943
78.750	Μάιος	1943
>200.000	Αύγουστος (τέλη)	1943
400.000	Αύγουστος	1944
600.000-640.000	Δεκέμβριος	1944

Πηγή: Εκθέσεις οργάνων της ΕΠΟΝ και εκτιμήσεις Π.Ανταίου 1977, 1979// Επίσης Κατσούλης 1985// Σαρλής 1985// Στρίγκος 1982.

δας, 4.Θεσσαλίας, 5.Α.Στερεάς-Εύβοιας, 6.Δ.Στερεάς-Κεφαλληνίας, 7.Πελοποννήσου-Ζακύνθου, 8.Αθήνας, 9.Πειραιά), 54 επιτροπές νομών και σε 5.000 επιτροπές βάσης (χωριών, συνοικισμών κλπ). Οσον αφορά στη σύνθεση των μελών κατά φύλο, αποτελείται κατά 41.7% από άνδρες και 58.3% από γυναίκες (Ε.Αλ. [1], σελ.22). Όλα τα στατιστικά στοιχεία σχετικά με το τεράστιο έργο της ΕΑ (ενισχύσεις οικογενειών αναπήρων, ανταρτών, πληγέντων, περίθαλψη, ίδρυση λαϊκών ιατρείων, αναρρωτηρίων, νοσοκομείων, φαρμακείων, διαφώτιση κλπ.), όπως επίσης και η πορεία της οργανωτικής της εξάπλωσης, περιέχονται αναλυτικά στο έργο «Εθνική Αλληλεγγύη: Μια προσπάθεια κι ένα άθλος», που κυκλοφόρησε το 1945, στο Ε.Αλ.[1]// Τα βασικά κείμενα της ΕΑ, περιέχονται στο ΚΕΑ [1], σσ.495-504 // Συμπληρωματικά ΚΕΑ [2], σελ.75)// Κωτσάκης 1986// Χατζής 1977, σελ.74.

Γ΄ περίοδος: από το Μάρτιο έως την απελευθέρωση (Μάρτιος 1944-Οκτώβριος 1944), περίοδος ραγδαίας ανάπτυξης της ΕΠΟΝ. Η ΕΠΟΝ θα εξακολουθήσει να υπάρχει στη μεταδεκεμβριανή περίοδο έως το τέλος του 1947 οπότε και θα τεθεί εκτός νόμου. Η ΕΠΟΝ κατόρθωσε να οργανώσει την συντριπτική πλειοψηφία της νεολαίας. Στη Θεσσαλία 86% των νέων και των κοριτσιών ηλικίας από 15 έως 24 χρόνων είχαν οργανωθεί στην ΕΠΟΝ. Στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει το 70%. Στα μεσαία και μεγάλα αστικά κέντρα, τα ποσοστά ήταν μικρότερα εξαιτίας της τρομοκρατίας. Στην κοινωνική σύνθεση των στελεχών, όσον αφορά στις πόλεις υπάρχει υπεροχή της «Σπουδάζουσας» (μαθητές, απόφοιτοι Γυμνασίου, φοιτητές) και, σε μικρότερο βαθμό, παρουσία εργατικής νεολαίας, ενώ στο ένοπλο κίνημα υπερτερούν τα στελέχη αγροτικής προέλευσης. Είναι ενδεικτικό, ότι σε 634 αντιπροσώπους (αγόρια και κορίτσια) των τμηματικών συνδιασκέψεων της ΕΠΟΝ Αθήνας (Ιούνιος 1943), οι 375 (δηλαδή ποσοστό 59%) είναι μικροαστικής καταγωγής, οι 230 (ποσοστό 36%) είναι εργάτες και υπάλληλοι και μόνο 29 (ποσοστό 5%) είναι αστικής και μεγαλοαστικής καταγωγής. Στη ΕΠΟΝ ήταν οργανωμένοι οι νέοι και νέες ηλικίας 15-24 ετών, τα κορίτσια όμως υποαντιπροσωπεύονταν. Σύμφωνα με τα στοιχεία των συνδιασκέψεων των περιοχών και των αντίστοιχων εκθέσεων που παραθέτει ο Π.Ανταίος, τα κορίτσια αντιπροσώπευαν στην ΕΠΟΝ Αθήνας το 22% (Ιούλιος '43), στην Ηπειρο στο 36% (Αύγουστος '44), στη Θεσσαλία το 44% (Ιανουάριος '44 - βλ. και πίνακα 3) και στη Μακεδονία το 35% (Φεβρουάριος '44). Μια σημαντική πλευρά της ΕΠΟΝ και του νεολαιΐστικου κινήματος ήταν η συμμετοχή στην ένοπλη πάλη. Το ένοπλο κίνημα της νεολαίας οργανώθηκε μέσα από τους υποδειγματικούς σχηματισμούς ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ (ανταρτοομάδες) που αποτελούσαν οι νέοι και οι νέες ηλικίας 19-24 ετών δίπλα στις μονάδες του λαϊκού στρατού. Το 1943 υπήρχαν 130-140 τέτοιες ανταρτοομάδες. Συνολικά ένα μεγάλο μέρος του ΕΛΑΣ (τακτικού, εφεδρικού, βοηθητικές μονάδες) συγκροτήθηκε από ΕΠΟΝίτες και ΕΠΟΝίτισσες. Υπολογίζεται ότι στον ΕΛΑΣ ε-

ντάχθηκαν 35.000 ανταρτοεπονίτες ενώ στον ΕΛΑΣ των πόλεων και στον εφεδρικό 36.000[17].

Τα παιδιά σχολικής ηλικίας 7-14 ετών ήταν οργανωμένα σε ξεχωριστές οργανώσεις, τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ. «Στα σχολεία οργανώσαμε τα παιδιά σε μικτές 15αρχίες μ' ένα μικρό επονίτη για αρχηγό κι ένα Αετόπουλο ή Αετοπούλα υπαρχηγό. Δώσαμε σαν περιεχόμενο δουλειάς, την οργάνωση της σχολικής τους ζωής, την ψυχαγωγία, το παιχνίδι, την ανατροφή τους με καλούς τρόπους, την ανάπτυξη του αισθήματος της αλληλεγγύης, της λατρείας στους αντάρτες και αγωνιστές του λαού [...] Ένα μεγάλο ποσοστό απ' αυτά συνεισφέρει στον εθνικό αγώνα. Κάνει εράνους για την Ε.Α., πλέκουν για τους αντάρτες, δουλεύουν στις ομάδες παρακολούθησης, κάνουν μικροσαμποτάζ, οργανώνουν παιδικά θέατρα, χορωδίες, ομάδες ποδοσφαίρου, κάνουν γιορτές και παρελάσεις. Και τώρα τελευταία πήραν ενεργότατο μέρος στις κινητοποιήσεις για το άνοιγμα των σχολείων, για τα συσσίτια και ενάντια στην επιστράτευση» (Έκθεση Συμβουλίου Θεσσαλίας, στο Ανταίος 1979, σελ.392). Από τα διαθέσιμα στοιχεία μπορούμε να εκτιμήσουμε - κατά προσέγγιση βέβαια- ότι στο τέλος της κατοχής είχαν οργανωθεί περίπου 200.000-300.000 παιδιά σ' ολόκληρη την Ελλάδα (πίνακας 1). Τα ποσοστά διαφέρουν ανάλογα με την περιοχή. Π.χ. στην Ήπειρο το Δεκέμβριο του '43, όταν η ΕΠΟΝ είχε 18.000 μέλη, τα ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ αριθμούσαν 11.000 μέλη (61% σε σχέση με τα μέλη της ΕΠΟΝ), στη Θεσσαλία, όταν η ΕΠΟΝ είχε 41.000 μέλη (Ιούλιος 1944), υπήρχαν και 30.000 ΑΕΤΟ-

17. Οι οργανωτικές εκθέσεις των Συμβουλίων περιοχών της ΕΠΟΝ, τα αριθμητικά στοιχεία των τοπικών και πανελλαδικών συνδιασκέψεων, καθώς και περιοδολόγηση της οργάνωσης κατά περιοχή στο Ανταίος 1977 και 1979. Ειδικότερα για τα αναφερόμενα στοιχεία, 1979: σελ.267, 285, 295, 456// Για τις πρωτότυπες οργανωτικές μορφές ένταξης της νεολαίας στην ένοπλη πάλη, Ανταίος 1977, ΑΙ, σελ.32 και 1979, σελ.147 κ.ε., σελ.218// Χάρη στον Π.Ανταίο (Στ.Γιαννακόπουλο) -έναν από τους πρωταγωνιστές της- μεγάλο μέρος του αρχείου της ΕΠΟΝ, θαμένο για 35 χρόνια, που περιλαμβάνει επίσημα κείμενα, εκθέσεις, ντοκουμέντα, στοιχεία, οργανωτικά σχήματα, διαγράμματα, προσωπικές μαρτυρίες, καταλόγους κλπ. έχει, ευτυχώς, διασωθεί. Ολόκληρο αυτό το καταπληκτικό υλικό είναι συγκεντρωμένο σε 2 τόμους, που καλύπτουν όμως, κατά βάση, τον πρώτο χρόνο της ΕΠΟΝ (Φεβρουάριος 1943-Φεβρουάριος 1944) και όχι την περίοδο της ραγδαίας ανάπτυξής της.

ΠΟΥΛΑ (ποσοστό 73%). Αντίθετα, στην Μακεδονία-Θράκη ήταν μόνο 20% (12.750 το Φεβρουάριο του '44).

Τέλος, ο ΕΛΑΣ (τακτικός και εφεδρικός) μαζί με την Εθνική Πολιτοφυλακή, το ΕΛΑΝ και τις βοηθητικές υπηρεσίες (Επιμελητεία του Αντάρτη, συνεργεία μεταφορών κ.λπ.) υπολογίζεται σε 110.000-150.000[18].

Για την κοινωνική σύνθεση των ανταρτών του ΕΛΑΣ, μερικές ενδείξεις είναι χαρακτηριστικές. Ο ΕΛΑΣ Κεντρικής Μακεδονίας (νομών Πέλλας, Κιλκίς, Ημαθίας) αποτελείται κατά 80% από *αγρότες*, 15% *εργάτες* και *ελεύθερους επαγγελματίες* και μόνο 5% από *αξιωματικούς*, *υπάλληλους*, *γιατρούς*, *δάσκα-*

18. Για τον ΕΛΑΣ ο Θ.Χατζής παραθέτει τα στοιχεία από την υπ'αρ.43 συμπληρωματική διαταγή του Γ.Σ. του ΕΛΑΣ (1.9.1943) (Χατζής 1978, σελ.87). Στον τρίτο τόμο εκτιμά το συνολικό αριθμό σε 150.000 μαχητές, (1979, σελ. 177)// Ο στρατηγός Σαράφης υπολογίζει το μόνιμο τμήμα σε 5.240 αξιωματικούς και 43.700 οπλίτες, συνολικά δηλαδή σε 48.940,χωρίς όμως τις δυνάμεις της Αθήνας, Μυτιλήνης, Σάμου (1964, σελ.421)// Σε 30.000 υπολογίζει μόνο τις μαχητικές μονάδες, ο Σμιτ Ρίχμπεργκ, γενικός στρατιωτικός διοικητής ΝΑ Ευρώπης, στό τέλος Αυγούστου 1944 (14η έκθεση, στο Μαθιόπουλος 1977, σελ.524)// Ο Β.Βενετσανόπουλος στο «Ο ΕΛΑΣ και το έργο του» (1982) υπολογίζει τη δύναμη του ΕΛΑΣ, τέλη Σεπτεμβρίου 1944, ως εξής: 1) Τακτικός ΕΛΑΣ 51.300, 2) Εθνική Πολιτοφυλακή 10.000. Γενικό σύνολο δηλαδή 61.300. 3) Ο Εφεδρικός ΕΛΑΣ στα τέλη Νοεμβρίου 1944 υπολογίζεται σε 50.000 ενώ από άλλες πηγές σε 25-30.000 (σελ.95)// Στο χρονικό Στ'άρματα! Στ'άρματα! (ΚΕΑ [2]), η σύνθεση του ΕΛΑΣ αναλύεται ως εξής: 1) Μόνιμος ΕΛΑΣ 77.535, 2) Εφεδρικός 50.000, 3) Εθνική Πολιτοφυλακή 6.000. Ετσι η συνολική δύναμη του ΕΛΑΣ έφτανε τις 133.500 (σελ.540). Το ΕΛΑΝ διέθετε τον Οκτώβριο του 1944 100 περίπου σκάφη από 30-300 τόννους, 1200 άνδρες και 50 αξιωματικούς (σελ.501, βλ. και Σαράφης 1964, σελ.510). Τέλος, η επιμελητεία του αντάρτη (ΕΤΑ) απασχολούσε περί τις 15.000 περίπου αγωνιστές στα χωριά και στις πόλεις (σελ.523)// Η ΟΠΛΑ αριθμούσε περίπου 6.000 άτομα (Ψυρούκης 1983α, σελ.118)// Για τη συνολική δύναμη του ΕΛΑΣ βλ. ακόμα Βλαντάς 1977, σελ.231// Κωτσάκης 1986// Για τον ΕΛΑΣ της Αθήνας, Μπαρτζιώτας 1984, σελ.189 και Μακρής 1985. Στις δύο αυτές πηγές προστέθηκε πρόσφατα και μια σημαντική, η Έκθεση Σιάντου για τα Δεκεμβριανά, στο Σιάντος 1986// Στους αριθμούς αυτούς για τον ΕΛΑΣ περιλαμβάνεται όπως αναφέραμε και ένα σημαντικό ποσοστό ΕΠΟΝιτών και ΕΠΟΝιτισσών που αγωνίστηκαν στις γραμμές του: «Γενικά όμως στη δουλειά του Εφ. ΕΛΑΣ και της επιμελητείας δουλεύει το σύνολο των ΕΠΟΝίτικων δυνάμεων» και αλλού «όλες οι οργανώσεις μας έχουν κινητοποιηθεί προς την κατεύθυνση αυτή. Η βελόνα δεν πέφτει από τα χέρια της ΕΠΟΝίτισσας» (Έκθεση ΕΠΟΝ Θεσσαλίας στο Ανταίος 1979, σελ.402). Στη Θεσσαλία, 40% του εφ.ΕΛΑΣ αποτελείται από μέλη της ΕΠΟΝ (υπολογισμός με βάση τα στοιχεία του Αρσενίου).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Κοινωνική σύνθεση μαθητών εφέδρων αξιωματικών ΕΛΑΣ Θεσσαλίας (Οκτώβριος 1943- Ιούνιος 1944)

Κοινωνική κατηγορία	*ΣΕΙΡΕΣ*					
	δεύτερη		*τρίτη*		*τέταρτη*	
	α.α	*(%)*	*α.α.*	*(%)*	*α.α.*	*(%)*
Εργάτες	82	33.6	88	30.4	180	30.3
Αγρότες	32	13.1	53	18.3	107	18.0
Φοιτητές	68	27.9	55	19.0	148	24.9
Υπάλληλοι	17	6.7	39	13.5	73	12.3
Επαγγελματίες	15	7.0	20	6.9	65	10.9
Επιστήμονες	11	4.5	10	3.4	13	2.2
Μόνιμοι υπαξ.	11	4.5	16	5.5	8	1.3
Χωροφύλακες	8	3.3	8	2.8		
Σύνολο	244		289		594	
ΕΠΟΝίτες κάτω των 20 ετών	111	45.5	72	24.2	311	52.4

Πηγή: Αρσενίου 1977, τόμος ΙΙ, σελ.349.

λους, φοιτητές κλπ. (Μητσόπουλος 1987, σελ.630).

Διαφορετική είναι η σύνθεση των στρατιωτικών στελεχών του ΕΛΑΣ, όπως προκύπτει από τον πίνακα 5. Εδώ διαφαίνεται, αφενός μεν εργατική υπεροχή, αφετέρου δε σημαντική παρουσία φοιτητών. Εντυπωσιακή είναι και η κομματική ένταξη των ανταρτών. Στον ΕΛΑΣ Κ.Μακεδονίας, 70% είναι μέλη του ΚΚΕ (Μητσόπουλος, σελ.630). Στη Θεσσαλία το ποσοστό είναι μεγαλύτερο, 80-90%, και σε σχέση με το σύνολο του ΕΑΜ, όπου τα μέλη του ΚΚΕ ειναι 28% περίπου της δύναμης, σχεδόν τριπλάσιο (Αρσενίου 1977, τ.ΙΙ, σελ.281).

Όσον αφορά στο ΚΚΕ, στο τέλος της κατοχής προσεγγίζει τις 400.000-450.000 μέλη. Η μαζικοποίηση του ΚΚΕ υπήρξε ραγδαία, ιδιαίτερα μετά την απόφαση του ΠΓ, τον Ιούνιο του 1943, σύμφωνα με την οποία το κόμμα «οφείλει να μετατραπεί σε πλατύ μαζικό κόμμα του εργαζόμενου λαού, κόμμα μυριάδων μελών, το Κόμμα της Ελληνικής Λαοκρατίας». Η μαζικοποίηση του κόμματος, που πραγματοποιήθηκε μέσα σε σύντο-

μο χρονικό διάστημα, τροποποίησε σε σημαντικό βαθμό την κοινωνική σύνθεση και φυσιογνωμία του, εγκαινιάζοντας παράλληλα ένα νέο κύκλο εσωκομματικών αντιπαραθέσεων (αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο).

Τι αντιπροσωπεύει όμως αυτή η οργανωμένη λαϊκή κίνηση στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας της εποχής; Λόγω των δημογραφικών ανατροπών που συντελέστηκαν κατά την περίοδο της κατοχής, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί το ειδικό βάρος των ΕΑΜικών οργανώσεων στο σύνολο του πληθυσμού. Εξάλλου, δεν διατίθενται ούτε και τα αναλυτικά πληθυσμιακά στοιχεία της τελευταίας προπολεμικής απογραφής (1940). Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, ο πληθυσμός της Ελλάδας το 1940 ήταν 7.344.860. Αν αφαιρεθούν οι απώλειες του πολέμου, που υπολογίζονται σε 410.000-520.300 (αριθμός που αντιστοιχεί σε 5.6%-7.1% του πληθυσμού)[19], ο *πραγματικός* πληθυσμός εκείνης της περιόδου μπορεί ενδεικτικά να υπολογισθεί σε 6.824.560-6.934.860 άτομα. Παίρνοντας ως δεδομένο ότι οι ηλικίες 0-9 ετών αντιπροσωπεύουν περίπου 20% του πληθυσμού (Φράγκος 1980), τότε, ο πραγματικός πληθυσμός της εποχής, 10 ετών και άνω, κυμαίνεται μεταξύ 5.460.000-5.548.000.

Με βάση αυτούς τους ενδεικτικούς υπολογισμούς, η συνολική *οργανωμένη-ενταγμένη* δύναμη των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων (1.520.000-2.120.000), πρέπει να αντιπροσωπεύει *22%-31%* του συνολικού πληθυσμού και *27%-39%* του πληθυσμού 10 ετών και άνω, ενώ στις «παραγωγικότερες», και, από κοινωνική πλευρά, ζωτικότερες ηλικίες του πληθυσμού η επιρροή εμφανίζεται σημαντικά μεγαλύτερη. Στον πίνακα 6 αποπειράται να προσδιορισθεί το ειδικό βάρος των μελών κατά γεωγραφικό διαμέρισμα της χώρας, χωρίς όμως να συνυπολογίζονται οι απώλειες του πληθυσμού. Η δύναμη του ΕΑΜ

19. Αναλυτικά, σύμφωνα με μια μελέτη (Σιώτης 1946, σελ.6), οι απώλειες είναι: α) 260.000 από πείνα και στερήσεις, β) 23.700 απώλειες ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου, γ) 30.000 εκτελεσθέντες από Γερμανούς, δ) 40.000 εκτελεσθέντες από Βούλγαρους, ε) 50.000 απώλειες της Αντίστασης, στ) 7.000 θύματα βομβαρδισμών, ζ) 11.000 απώλειες δυνάμεων Μέσης Ανατολής, η) 3.500 άνδρες εμπορικής ναυτιλίας, θ) 60.000 Εβραίοι ελληνικής υπηκοότητας, ι) 45.000 από απαχθέντες που δεν επέστρεψαν. (Σύνολο 520.300)// Επίσης Γατόπουλος, σελ.608// Ε.Αλ.[1], σελ.38 και 114// ΚΕΑ [2], σελ.557// Αξιολόγηση των στοιχείων για τις απώλειες λόγω πείνας στο Φλάισερ, σσ.194-196.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ποσοστό (%) των μελών του ΕΑΜ στον πληθυσμό της αντίστοιχης περιοχής

Περιοχή	*Πληθυσμός 1940*		*A*[1]	*B*[1]
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	2.032.620		20.70	35.90
Αττική	1.300.271		19.20[2]	42.30[2]
Υπόλοιπη Στερεά Ελ.	732.349		23.20	24.60
Πελοπόννησος	1.156.189		25.90	21.60
Θεσσαλία	590.003		47.45[3]	40.70[3]
Μακεδονία	1.752.091			
Κ.+Δ. Μακεδονία	1.236.645		36.40	36.40
Ανατολική Μακεδονία	515.446	875.396		
Θράκη	359.923		–	22.80
Ήπειρος	332.132		21.00	30.1
Κρήτη	438.239	871.276		
Νησιά Αιγαίου	433.037		–	17.2
Ιόνια Νησιά	250.626		–	–
Σύνολο	7.344.860			

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 1940 και πίνακας 2

1. Τα ποσοστά είναι υποτιμημένα καθότι δεν έχουν αφαιρεθεί οι απώλειες της κατοχής που αντιπροσωπεύουν 5,6-7.1% του συνολικού πληθυσμού. Αυτό διότι δεν υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία κατά γεωγραφική περιοχή.
2. Τα μέλη Αθήνας-Πειραιά. Τα ποσοστά αυτά είναι περισσότερο υποτιμημένα καθότι οι απώλειες του πολέμου (λόγω πείνας κλπ.) είναι μεγαλύτερες.
3. Ο Λ. Αρσενίου υπολογίζει την εαμική δύναμη στη Θεσσαλία σε 44.0% των κατοίκων. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αντιστασιακών οργανώσεων, ο πληθυσμός της Θεσσαλίας ανερχόταν, μετά την αφαίρεση των απωλειών, σε 551.776 κατοίκους (Αρσενίου 1977, τόμος ΙΙ, σελ. 280).

παρουσιάζει διακυμάνσεις ανάλογα με τα ιδιαίτερα κοινωνικά, εθνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά ή τις πολιτικές παραδόσεις κάθε περιοχής. Έτσι πχ. η Θεσσαλία και η Κ. & Δ.Μακεδονία εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά, ενώ η Κρήτη το χαμηλότερο. Πρόκειται για ενταγμένα μέλη λαϊκών επαναστατικών οργανώσεων με δράση (όχι απλώς συμπαθούντες ή επιρροές), και μάλιστα στην πλέον άγρια εποχή που γνώρισε η ελληνική κοινωνία. Το κοινωνικό και αριθμητικό εύρος των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων, όπως φαίνεται από τα

προηγούμενα, αποτελεί σπάνιο φαινόμενο στην παγκόσμια ιστορία.

Αν και η πολιτική και ιδεολογική επιρροή, που αντιστοιχεί σ' αυτήν την οργανωμένη δύναμη, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποτιμηθεί αριθμητικά, εντούτοις, είναι κοινός τόπος ότι το ΕΑΜ αποτελεί την κυρίαρχη πολιτική έκφραση της εποχής. Διακινδυνεύοντας μια «προσωρινή» εκτίμηση, με βάση την έκταση της κοινωνικής κίνησης, τη γενικότερη πολιτική συγκυρία της κατοχικής εποχής αλλά και την εκλογική γεωγραφία της μετεμφυλιακής περιόδου, θα προσδιορίζαμε την επιρροή του ΕΑΜικού ρεύματος μεταξύ 60-70%.

Ι.4.Οι εκλογές του 1944 και η κυριαρχία του ΕΑΜικού μπλοκ στον κοινωνικό σχηματισμό

Τον Απρίλιο του 1944 οργανώθηκαν σ' ολόκληρη την Ελλάδα, ελεύθερη και κατεχόμενη, εκλογές, σύμφωνα με την απόφαση και τις οδηγίες της ΠΕΕΑ για την ανάδειξη του Εθνικού Συμβουλίου[20]. Στις εκλογές δεν πήραν μέρος οι βουλγαροκρατούμενες περιοχές Μακεδονίας και Θράκης, λόγω εντονότερης τρομοκρατίας, καθώς και η Κρήτη και τα νησιά, όπου οι οργανώσεις δεν πήραν εγκαίρως την εγκύκλιο της ΠΕΕΑ. Στην Αθήνα πήραν μέρος 300.000-312.000 (στις εκλογές του 1936 είχαν ψηφίσει περίπου 120.000) και στον Πειραιά 75.000 (έναντι περίπου 50.000 το 1936). Εκλέχτηκαν, πανελλαδικά, 180 Εθνοσύμβουλοι, στους οποίους προστέθηκαν και 22 βουλευτές της Βουλής του 1936, που με απόφαση της ΠΕΕΑ δικαιούνταν να πάρουν μέρος στο Εθνικό Συμβούλιο. Οι περισσότερες εκτιμήσεις για τον αριθμό των ψηφισάντων συγκλίνουν στην εκτίμη-

20. Οι εκτιμήσεις του Γ. Σιάντου, γραμματέα Εσωτερικών της ΠΕΕΑ, για τις εκλογές περιέχονται στην εισήγησή του: «Για την αυτοδιοίκηση και την Πολιτοφυλακή, αγκωνάρια της Λαοκρατίας», προς το Εθνικό Συμβούλιο (Μάιος 1944), στο ΚΚΕ [1], σσ.575-578// Baerentzen 1984, το σχετικό τμήμα: «Οι εκλογές για το Εθνικό Συμβούλιο»// Κανελλόπουλος Στ. 1982, σελ.41// ΚΕΑ [2], σελ.313// Για την Αθήνα, Μπαρτζιώτας 1980, σσ.229-231 και 1984// Χατζής 1978, σελ.349// Ρούσος 1978, σελ.65// Σύμφωνα με το ανακοινωθέν της τότε εκλογικής Επιτροπής της Αθήνας ψήφισαν στην πρωτεύουσα 360.000 Αθηναίες και Αθηναίοι.

ση για 1.500.000-1.800.000 ψηφοφόρους. Ανεξάρτητα από την εκδοχή που θα δεχτούμε, ο αριθμός είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των εκλογών του 1936 -στις εκλογές της 26.1.1936 οι ψηφίσαντες είναι 1.278.085 - γεγονός με τεράστια πολιτική σημασία. Πρώτον, διότι όπως αναφέρει ο Χατζής, οι «νοσταλγοί του παρελθόντος» έχασαν το επιχείρημα του «λαϊκού τεκμηρίου των εκλογών του 1936» και δεύτερον, διότι πρώτη φορά στην πολιτική ιστορία της χώρας ψήφισαν οι νέοι άνω των 18 ετών και οι γυναίκες, γεγονός που -εν μέρει- εξηγεί και την αύξηση. Κυρίως όμως, διότι «η διενέργεια εκλογών σε τόσο μεγάλη κλίμακα απέδειξε ότι το ΕΑΜ είχε την ικανότητα να κινητοποιήσει και να ελέγχει τους Έλληνες, όχι μόνο στις ελεύθερες περιοχές αλλά και στις κατεχόμενες» (Baerentzen 1984, σελ.163).

Η κοινωνική σύνθεση της επαναστατικής Βουλής (Εθνικού Συμβουλίου) που προέκυψε από τις εκλογές της 23ης Απριλίου 1944 αντανακλά έκδηλα την αυξημένη παρουσία των λαϊκών τάξεων. *Σε καμία άλλη Βουλή στην ελληνική πολιτική ιστορία, είτε προγενέστερη είτε μεταγενέστερη, οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν αντιπροσωπεύονται σε παρόμοια έκταση.* Σύμφωνα με τον πίνακα 7, οι βουλευτές εργατικής προέλευσης αντιπροσωπεύουν στην επαναστατική Βουλή του '44 το 12,2% (22 αντιπρόσωποι). Στη Βουλή του 1964, αντίθετα, εντοπίζουμε ένα (1) μόνον εργάτη (0,33%), ενώ στη Βουλή του 1974 δεν υπάρχει κανείς και στη Βουλή του 1977 δυο (0.67%)[21]. Αντίστοιχα, οι βουλευτές αγροτικής καταγωγής στο Εθνικό Συμβούλιο αντιπροσωπεύουν το 12% (23 αντιπρόσωποι). Στη Βουλή του 1964 το 4,33% (13), του 1974 1,33% (4) και του 1977 1,00% (3). Αντίστροφα, «μόνιμο χαρακτηριστικό και στις 3 Βουλές 1964, 1974 και 1977 είναι η γνωστή συντριπτική αριθμητική υπεροχή των δικηγόρων που βρίσκονται ελάχιστα κάτω από το 50% του

21. Η κοινωνική σύνθεση της Βουλής των εκλογών 1964-1974-1977 παρατίθεται στο Μεταξάς (1981, πίνακας 1.6, σελ.44)// Παρενθετικά, νομίζουμε ότι μια ειδική ανάλυση της κοινωνικής σύνθεσης της επαναστατικής Βουλής του '44, θα πρέπει να περιλάβει και μια σειρά ζητήματα που προκύπτουν, όπως η θέση των διανοουμένων στο ΕΑΜικό μπλοκ (οι παραδοσιακοί διανοούμενοι, κληρικοί, δάσκαλοι, δημοσιογράφοι, καθηγητές Πανεπιστημίου αντιπροσωπεύουν 16% τουλάχιστον των Εθνοσυμβούλων) και η θέση των αξιωματικών (9,9%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Κοινωνική σύνθεση των μελών του Εθνικού Συμβουλίου, 1944

Κοινωνική κατηγορία	*Αριθμός Εθνοσυμβούλων*	*Ποσοστό (%)*	
αγρότες	23	12,8	25,0
εργάτες	22	12,2	
δικηγόροι	23	12,8	21,1
γιατροί	15	8,3	
Δ. Υπάλληλοι/Υπ. Τραπεζών	20	11,1	12,8
δικαστές	3	1,7	
κληρικοί	4	2,2	16,0
παιδαγωγοί	10	5,5	
καθηγητές Πανεπιστήμιου	5	2,8	
δημοσιογράφοι	10	5,5	
Στρατιωτικοί[1]	10	5,5	9,9
στρατηγοί	8	4,4	
επαγγελματίες	3	1,7	
βιομήχανοι	5	2,8	
διάφοροι[2]	19	10,55	
ΣΥΝΟΛΟ	180	100,0	

Πηγή: Εισήγηση Γ. Σιάντου στο Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ με θέμα: «Τοπική Αυτοδιοίκηση και Πολιτοφυλακή-αγκωνάρια της Λαϊκής Δημοκρατίας», στο ΚΚΕ [1], σελ. 576 // ΚΕΑ [3], σελ. 313 // Ρούσσος 1978, σελ. 65.

1. 6 αξιωματικοί και 4 καπετάνιοι.
2. Μεταξύ αυτών: 1 μηχανικός, 1 εργολάβος, 2 γεωπόνοι, 1 αρχαιολόγος, 1 χημικός, 1 συμβολαιογράφος και 5 ιδιωτικοί υπάλληλοι.

σώματος» (Μεταξάς 1981, σελ.44). Και όμως, αυτή η τόσο «γνωστή» υπεροχή δεν προκύπτει από τις εκλογές του '44. Οι δικηγόροι δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνο το 12,8% (23 άτομα), είναι δηλαδή τόσοι όσοι ακριβώς είναι οι αγρότες και οι εργάτες! Τέλος, παρατηρούμε, ότι το ποσοστό εκπροσώπησης

των εργατών (12,2%) είναι σχεδόν ίδιο με αυτό των αγροτών (12,8%), αν και το αριθμητικό βάρος της εργατικής τάξης στην ταξική διάρθρωση της εποχής είναι κατά πολύ μικρότερο από αυτό των αγροτών. Πρόκειται για μια επιπλέον ένδειξη του ενισχυμένου πολιτικού και ιδεολογικού ρόλου της εργατικής τάξης.

I.5. Κοινωνική συρρίκνωση και πολιτική αποδιοργάνωση του αστικού μπλοκ

Ενώ ο συνασπισμός των κυριαρχούμενων τάξεων, που πολιτικά εκφράζεται από το ΕΑΜ και το ΚΚΕ, αναγορεύεται κυρίαρχος στην ελληνική κοινωνία, το αστικό μπλοκ εμφανίζεται αισθητά συρρικνωμένο. Το πολιτικό προσωπικό έχει χρεωκοπήσει, τα παραδοσιακά κόμματα έχουν διαλυθεί. «Έχοντας ήδη υποστεί μείωση κατά τη δικτατορία του Μεταξά, οι προπολεμικοί πολιτικοί και ιδεολογικοί εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης υπέστησαν άλλη μιαν αμαύρωση της εικόνας τους στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής. Με ελάχιστες αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, οι περισσότεροι από τους προπολεμικούς πολιτικούς είχαν παραμείνει αδρανείς σε όλη την Κατοχή, ενώ από εκείνους της νέας γενιάς, που είχαν δράσει στη Μέση Ανατολή, λίγοι μπορούσαν να καυχηθούν για το εθνικό τους έρεισμα. Ακόμη, η αμφίσημη στάση των περισσότερων εκπροσώπων της παραδοσιακής αστικής τάξης προς την Αντίσταση προκάλεσε γενική δυσπιστία κατά του παλαιού κατεστημένου» (Τσουκαλάς 1986, σελ.28).

Ο απεγκλωβισμός μαζών από τις παραδοσιακές εκπροσωπήσεις, που έχει μεταβάλλει τα προπολεμικά κόμματα σε ανάμνηση, θα ενισχυθεί από τη στάση αποχής, παθητικότητας ή και ανοικτής συνεργασίας του πολιτικού κόσμου με τις δυνάμεις κατοχής, και την απουσία από την αντίσταση της μεγάλης πλειοψηφίας της αστικής τάξης[22]. Το γεγονός γίνεται αιτία να

22. Για τη στάση του πολιτικού κόσμου (Παπανδρέου, Σοφιανόπουλος, Καρτάλης, Καφαντάρης, Σοφούλης, Γονατάς, Πλαστήρας, Κανελλόπουλος) καθώς και το ποιόν της εξόρισης συζήτησης Τσουδερού, όπως και του ιδίου, Φλάισερ σσ.155-165, 172-184// Επίσης Σεφέρης 1986// Πετρόπουλος 1984// Παστράτης 1989// Βάης 1985// Για τη στάση του Κ.Καραμανλή στην κατοχή, δηλαδή την «πνευματική αντίσταση»(!) (Μασσίπ 1982, σελ.48), που όμως δεν οδηγούσε «σε κανένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα» (sic) βλέπε όπ.π., 1982, σσ.45-55// Ομοίως Γουντχάους 1982, σσ.30-41// Δείγμα ακραίας εκδοχής της στάσης του παλιού πολιτικού κόσμου, αποτελεί το σχόλιο της εφημερίδας Βραδυνή, για το κατέβασμα της χιτλερικής σημαίας στην Ακρόπολη από τον Μανώλη Γλέζο (2 Ιουνίου 1941): «Δεν είναι δυνατόν να ήσαν άνθρωποι με σώας τας φρένας αυτοί που υπεξαίρεσαν εν ώρα νυκτός, την Γερμανικήν σημαίαν, η οποία εκυμάτιζεν επί της Ακροπόλεως, παραπλεύρως της Εθνικής μας Σημαίας. [...] Διότι μόνον παράφρονες ή όργανα ξένης προπαγάνδας ημπορούσαν να διαπράξουν μιαν τόσο επαίσχυντο [...] πράξιν [...] Το Ελληνικό Εθνος απεδέχθη την σημαίαν του Νέου Ράιχ, που δημιούργησεν η μεγαλοφυής διάννοια του Αδόλφου Χίτλερ, ως σημαίαν ενός υπό πάσαν άποψιν μεγάλου και ανέκαθεν φίλου προς την Ελλάδα λαού, ως εν σύμβολον αποκαταστάσεως μιας ειρηνικής περιόδου, ως εν σύμβολον δικαιοσύνης [...] και πολιτισμού. Και είναι βέβαιον ότι αν οι δράσται του εγκλήματος της, περιήχοντο εις χείρας του ελληνικού λαού, θα λιντσάροντο από αυτόν τον ίδιον ως εχθροί της πατρίδος μας», στο Χρήστου (1985, σελ.44).

λάβει, τελικά, το ΕΑΜ τη μορφή μετώπου αποκλειστικά «από τα κάτω», παρά την αρχική επιδίωξη της ηγεσίας του ΚΚΕ για συμμαχία με τα αστικά κόμματα και τη μοναρχία. Με τη διάλυση των κομμάτων, τη χρεωκοπία και φυγή του πολιτικού προσωπικού καθώς και την αποδιάρθρωση της κρατικής μηχανής, αποδιοργανώνεται πολιτικά ο κυρίαρχος συνασπισμός, εκτοπίζεται η προπολεμική πολιτική διαίρεση. Το διευρυμένο πολιτικό κενό, που έχει δημιουργηθεί, καλύπτεται προνομιακά από το ΕΑΜ, το οποίο και θα απορροφήσει, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα[23].

Πρόκειται, όμως, για *συρρίκνωση* και όχι για ολοκληρωτική αποδιάρθρωση. Αυτή η επισήμανση γίνεται, διότι υπάρχει μια τάση, ιδιαίτερα έντονη στην αριστερή ιστοριογραφία, να εμφανίζεται το αστικό κοινωνικό μπλοκ *ανύπαρκτο ή εντελώς διαλυμένο*. Η κοινωνική σύνθεση του αντιεαμικού μπλοκ στην κατοχή δεν έχει επαρκώς μελετηθεί έως σήμερα. Εντούτοις, μερικές παρατηρήσεις μπορούν να θεωρηθούν ενδεικτικές, τουλάχιστον για τις πλέον «δυναμικές» (ένοπλες) πλευρές αυτού του μπλοκ, εκτός δηλαδή από το ρεύμα του «δοσιλογισμού», του τμήματος εκείνου του κρατικού μηχανισμού, των αξιωματικών, του πολιτικού κόσμου ή των μερίδων του κεφαλαίου

23. Ζητήματα 1974// Τσουκαλάς 1986// Κατηφόρης 1984// Βάης 1985// Meynaud 1966 και 1974// Χρήστου 1985.

που συνεργάζονται με τον κατακτητή για λόγους οικονομικούς, ιδεολογικούς ή προσωπικούς.

Η αντιεαμική κοινωνική συμμαχία αποκρυσταλλώνεται - οργανωτικά - στους στρατιωτικούς μηχανισμούς της περιόδου. Βασικές συνιστώσες είναι οι εξής: *Τα τάγματα Ασφαλείας*, που συγκροτούνται το καλοκαίρι του 1943 από την κυβέρνηση Ράλλη. Σε ορισμένες περιοχές, όπως στην Πελοπόννησο, ο αρχικός πυρήνας τους σχηματίσθηκε «αυθόρμητα», απο αντικομμουνιστικά στοιχεία, που ζήτησαν όπλα από τις γερμανικές αρχές για να συγκρουστούν με το ΕΑΜ (Χρηστίδης 1971, σελ.508). Τα Τάγματα Ασφαλείας, κατά την τελευταία περίοδο της κατοχής, αριθμούν περίπου 15.000 άνδρες σε όλη την Ελλάδα[24]. «Η σύνθεση των Τ.Α. είταν από τις πιο ανάμικτες: αξιωματικοί κι υπαξιωματικοί του στρατού, άνεργοι, πρόσωπα που απειλούνταν απο τους αριστερούς ή συγγενείς ανθρώπων που είχαν εκτελεστεί από τους αντάρτες, άνδρες εθνικών ομάδων που διαλύθηκαν βίαια από τους Ελασίτες, και τέλος άτομα ύποπτα η κι εγκληματικά, στα Τ.Α. βρίσκονταν στοιχεία απ' όλα αυτά» (Χρηστίδης 1971, σελ.508). Η υποπρολεταριακή, ως ένα βαθμό, σύνθεση των Τ.Α., έχει αναγνωριστεί από πολλές πλευρές, σίγουρα όμως δεν αποτελεί τον αποκλειστικό παράγοντα[25]. Η πείνα, η ανεργία, ο αντικομμουνισμός και η αναπόφευκτη κοινωνική πόλωση, που προκλήθηκε με την άνδρωση του λαϊκού κινήματος, είναι παράγοντες που πρέπει να συνεκτιμηθούν.

Η βασικότερη αντιεαμική οργάνωση ήταν *ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος* (ΕΔΕΣ)- *Εθνικές Ομάδες Ελ-*

24. Ο Στ. Σαράφης υπολογίζει τους άνδρες των ΤΑ ως εξής: 9.000 στην Πελοπόννησο, 3.000 στην Αθήνα και 3.000 στη Στερεά (Σαράφης 1964, σελ.444). Το δελτίο Πληροφοριών (αριθ.11) του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, που αναφέρεται εκτενώς στη διάρθρωση και δράση των ΤΑ, με ημερομηνία 1η Οκτωβρίου 1944, υπολογίζει τα ΤΑ σε 13.880, εκτός της Αθήνας (7.600 στην Πελοπόννησο, 1.990 στην Εύβοια, 1.200 στη Στερεά, 300 στην Ηπειρο, 2.590 στη Μακεδονία, 200 στη Λειβαδιά) στο Αναγνωστόπουλος 1960, σσ.208-212). Στην Αθήνα η δύναμη των ταγμάτων ανήλθε το Δεκέμβριο του 1944 σε 1.500 περίπου άτομα (Εκθεση Σιάντου για τα Δεκεμβριανά 1986, σελ.12)// Ομοίως Gerolymatos 1985// Δουατζής χ.χ.

25. Η μαρτυρία για «υπόκοσμο, εγκληματίες και πλιατσικολόγους» επιβεβαιώθηκε και στη δίκη των δοσιλόγων (1945), από καταθέσεις μαρτύρων όπως ο Π.Κανελλόπουλος, ο Χ.Ρουχωτάς κλπ (Αποστόλου 1945, σελ.55 και 87).

λήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ), με αρχηγό τον Ν.Ζέρβα. Δημιουργήθηκαν, επίσης, μια σειρά από μικρότερες έως ασήμαντες οργανώσεις με αντικομμουνιστικό, εθνικιστικό ή φιλοβασιλικό προσανατολισμό, όπως η *Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ) - 5/42 σύνταγμα ευζώνων*, με το συντ/χη Δ.Ψαρρό και το Γ.Καρτάλη, στην Κρήτη η *Εθνική Οργάνωση Κρητών* (ΕΟΚ), η *«Χ»*, με αρχηγό το συντ/χη Γ.Γρίβα, *η Εθνική Δράσις*, στην Αθήνα η *ΠΕΑΝ*, το *Εθνικόν Κομιτάτον*, η *ΑΑΑ*, η *Ενωσις Ελευθέρων Ελλήνων* (ΕΕΕ), η *Ιερά Ταξιαρχία* (ΙΤ), η *ΤΡΙΑΙΝΑ*, η *Ρωμυλία-Αυλών-Νήσοι (PAN)*, στη Θεσσαλία ο *Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσεως (ΕΑΣΑΔ)* και πολλές άλλες[26]. Στις συνιστώσες της αντιεαμικής παράταξης συγκαταλέγονται οι τρομοκρατικές συμμορίες που αναπτύσσονται στη Βόρειο Ελλάδα: Πούλου, Τσαούς-Αντών (Ν.Δράμας), Παπαδόπουλου, Μιχάλ-Αγά, Κισσά-Μπάτζακ (Ν.Κοζάνης - Κιλκίς - Κατερίνης) κλπ, και οι οποίες συγκρούονται ένοπλα με τον ΕΛΑΣ. Όλες αυτές οι οργανώσεις δρούν με την, άμεση ή έμμεση, υποστήριξη και καθοδήγηση των στρατευμάτων κατοχής και σε συνεργασία με τον «επίσημο» κρατικό μηχανισμό. Η δύναμη του ΕΔΕΣ υπολογίζεται σε 10.000-12.000 χιλιάδες, ενώ των υπολοίπων τρομοκρατικών ή εθνικιστικών οργανώσεων δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 10.000[27]. Στον αριθμό αυτό θα πρέπει να προστεθεί η χωροφυλακή και η αστυνομία, λαμβάνοντας υπ' όψη ότι στη δεύτερη, η επιρροή του ΕΑΜ ήταν σημαντική, αν κρίνουμε από τις απεργίες που κατόρθωσε να οργανώσει. Όσον αφορά στη χωροφυλακή, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας είχε συγκεντρωθεί μετά την απελευθέρωση στην Αθήνα, η δύναμή της είναι το Δεκέμβριο 1.500-1.600 άνδρες[28]. Η εξόριστη κυβέρνηση Παπανδρέου διέθετε ακόμα τον Ιερό Λόχο και την 3η Ορεινή Ταξιαρχία. Η 3η Ορεινή Ταξιαρχία υπό τον Τσακαλώτο, όταν

26. Χρηστίδης 1971, σσ.503-507// Για τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ, Φλάισερ σσ.149-155, 381-387// Ομοίως Χόνδρος 1984, σελ.75// Για την οργάνωση «Χ», Αράπης Φ.(επιμ.) 1988, Chouliaras Y.& Georgakas D.(eds) 1985// Μια επίσης χαρακτηριστική περίπτωση (ΕΑΣΑΔ), στο Αρσενίου 1977, τόμος Β', σελ.226 κ.ε.

27. Σαράφης 1964, σελ.444// Μαργαρίτης 1984, σελ.192.

28. Τσακαλώτος 1971, σελ.103// Σιάντος 1986, σελ.12// Για τις εαμικές προσβάσεις στην αστυνομία, Χόνδρος 1984, σελ.74.

αποβιβάστηκε στο Κερατσίνι (6 Νοεμβρίου 1944) αριθμούσε 205 αξιωματικους, 89 ανθ/στές και 2.530 οπλίτες[29]. Ο Ιερός Λόχος, που δημιουργήθηκε απο τον Π.Κανελλόπουλο τον Αύγουστο του 1942 *αποκλειστικά από αξιωματικούς* για να απορροφήσει τους «πλεονάζοντες» εξ' αυτών, αριθμούσε, τον Ιούνιο του 1944, 1.016 άνδρες (Τσακαλώτος 1971, σελ.188).

Τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Μέση Ανατολή, ο ρόλος του σώματος των αξιωματικών υπήρξε καθοριστικός. Σχεδόν το σύνολο των αντιεαμικών στρατιωτικών σχηματισμών, συγκροτήθηκε με πρωτοβουλίες εθνικιστών αξιωματικών και επανδρώθηκε σε σοβαρό ποσοστό από αυτούς. Όπως αναφέρει ο Μαργαρίτης, στο 5/42 σύνταγμα της ΕΚΚΑ και στην ΠΑΟ, οι αξιωματικοί αποτελούσαν το 40% της συνολικής δύναμης (Μαργαρίτης 1989, σελ.510).

Στη συνολική δύναμη του ΕΔΕΣ υπηρετούσαν, το φθινόπωρο του 1943, 1.200 αξιωματικοί (Gerolymatos 1989, σελ.299). Αλλά και στη Μέση Ανατολή, εκτός απο τον Ιερό Λόχο, τον Οκτώβριο του 1942, 400 στους 6.000 άνδρες του Βασιλικού Εθνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ), ήταν αξιωματικοί (Φλάισερ, σελ.263)[30]. Σύμφωνα με τις εργασίες του Γερολυμάτου, από το προπολεμικό σώμα των ελλήνων αξιωματικών, 2.500 περίπου (28.5%) θα καταφύγουν στη Μέση Ανατολή και θα υπηρετήσουν τις εκεί ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, 1.860 θα προσχωρήσουν στον ΕΛΑΣ (ποσοστό 21%), 1.000-1.200 στον ΕΔΕΣ (11.4%) και 80 στην ΕΚΚΑ. Σημαντικό τμήμα τους, περίπου 1.000 (11.4%) θα στελεχώσει τα Τ.Α. Θα πρέπει να συμπεράνουμε, ότι το υπόλοιπο τμήμα του σώματος (περίπου 2.350 ή 26.7%), αν εξαιρεθούν όσοι εντάχθηκαν στις μικρότερες οργανώσεις (πχ.στη «Χ», περίπου 200), τήρησε στάση αποχής από την αντίσταση[31]. «Εαν υπολογίσουμε ότι και τα Τάγματα Ασφαλείας ήταν πλούσια στελεχωμένα και δημιουργημένα απο αξιωματικούς, τότε μπορούμε να γενικεύσουμε και να πούμε ότι [...] η μία παραταξη του κατοχικού εμφυλίου πολέμου στηρίχθηκε οργανωτικά στο σώμα των αξιωματικών» (Μαργαρίτης 1989, σελ.511).

29. Τσακαλώτος 1971, σελ.151// Σιάντος 1986, σελ.12.

30. Μαργαρίτης 1989// Για τη συγκρότηση του στρατού στη Μ.Ανατολή, Φλάισερ, σσ.262-270// Κανελλόπουλος 1975, σελ.225.

31. Αναλυτικά Gerolymatos: «The security battalions and the Civil War», JHD, Vol.XII, No 1, 1985// Του ιδίου: «Ο ρόλος των αξιωματικών του ελληνικού στρατού στην Αντίσταση», στο συλλογικό έργο: Η Ελλάδα 1936-44, Φλάισερ & Σβορώνος (επιμ.) 1989// Για τη «Χ», όπως υποσημ.26.

Ακόμη, όπως έχει δείξει ο ίδιος συγγραφέας, σημαντική πλευρά του αντιεαμικού μπλοκ θα αποτελέσουν, στην ύπαιθρο, οι εθνικές μειονότητες και ιδιαίτερα τα τουρκόφωνα προσφυγικά χωριά της Μακεδονίας. Στοιχεία από αυτές τις κοινωνικές ομάδες θα επανδρώσουν και τους στρατιωτικούς μηχανισμούς του. Αντίθετα, στις πόλεις η κοινωνική σύνθεση του τμήματος του πληθυσμού που αποστρέφεται το ΕΑΜ ή τηρεί στάση αποχής είναι περισσότερο προσδιορισμένη. Δεν πρέπει λοιπόν να δοθεί στην κοινωνική συρρίκνωση του αστικού μπλοκ μια «απόλυτη» διάσταση. Η αστική τάξη κατάφερε, έχοντας εξασφαλισμένη και τη συμμαχική «συνδρομή», να διατηρεί, έστω και εμβρυακά, μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνικής της βάσης. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί, κατά τη διάρκεια της κατοχής, ο ΕΔΕΣ, ο οποίος εκτός από στρατιωτική οργάνωση λειτουργεί και ως οικονομικός μηχανισμός διαχειριζόμενος σημαντικά οικονομικά ποσά: «Πολλαπλές μαρτυρίες βεβαιώνουν ότι η οργάνωση αυτή ήταν σανίδα σωτηρίας για πολλούς πεινασμένους και πεδίο πλουτισμού για άλλους, από κάθε γωνιά της Ελλάδας. Είναι η μοναδική περίπτωση όπου ένα αντάρτικο κινημα στην Ελλάδα είναι και οικονομικός κολοσσός. Αυτό εξάλλου κάνει δυνατή την επιβίωσή του» (Μαργαρίτης 1989, σελ.511).

II. ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1945-1952. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΜΠΛΟΚ, ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΑΜΙΚΟΥ ΜΠΛΟΚ

II.1. Το ΕΑΜικό μπλοκ μετά το Δεκέμβρη και οι σχέσεις εκπροσώπησης

Με την αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων από την Ελλάδα, εκδηλώνεται ανοικτά η αντίθεση ανάμεσα στο αντιστασιακό κίνημα με την τεράστια λαϊκή υποστήριξη και τις αστικές δυνάμεις που επιζητούν την ανασύσταση των καπιταλιστικών

σχέσεων εξουσίας. Επίδικο αντικείμενο αποτελεί η ανασυγκρότηση και η συγκεκριμένη μορφή της πολιτικής κυριαρχίας και του Κράτους, με δύο λόγια το πρόβλημα της μεταπολεμικής εξουσίας. Το εθνικοαπελευθερωτικό στοιχείο του ΕΑΜικού κινήματος εκτοπίζεται αναπόφευκτα, αναδεικνύεται η κοινωνικήταξική του διάσταση. Το εαμικό κοινωνικό μπλοκ, όμως, δεν οδηγείται στην -εκ των πραγμάτων- αναπόφευκτη σύγκρουση προετοιμασμένο. Αντίθετα, η ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα που είχε διαμορφωθεί, υπό την ευθύνη του ΚΚΕ, προέτασσε την «συνείδηση» του «εθνικοαπελευθερωτικού» αγώνα, της «ειρηνικής» μεταπολεμικής «συνεργασίας», της «εθνικής ενότητας», σε βάρος μιας αντικαπιταλιστικής «λαοκρατικής» και αντιϊμπεριαλιστικής προοπτικής. Επιπροσθέτως, από την εαμική ηγεσία δεν εκτιμώνται ορθά οι στρατηγικές επιδιώξεις του βρετανικού ιμπεριαλισμού, υπερεκτιμώνται οι δυνάμεις του, ενώ αντίθετα, υποτιμώνται οι δυνάμεις του λαϊκού παράγοντα. Η δυναμική, όμως, των συσσωρευμένων κοινωνικών και πολιτικών αντιθέσεων οδηγεί αναπότρεπτα στη ρήξη. Έτσι, ο «Δεκέμβρης», όπου η κοινωνική αντίθεση κορυφώνεται λαμβάνοντας ένοπλη μορφή, συνιστά μια αποφασιστική καμπή στην εσωτερική δομή και συνοχή της ΕΑΜικής κοινωνικής συμμαχίας.

Από την απελευθέρωση και μέχρι τον εμφύλιο πόλεμο, μέσα στο ΕΑΜικό μπλοκ συντελούνται σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές αναδιατάξεις. Η βασικότερη από αυτές αφορά στη μερική διάρρηξη αυτής της διευρυμένης ταξικής συμμαχίας, στον περιορισμό της κοινωνικής της βάσης. Η εξήγηση του φαινομένου εντοπίζεται σε μια σειρά απο λόγους: α)ως ένα βαθμό είναι, όπως αναφέρθηκε, απόρροια της μετατόπισης του ΕΑΜικού κινήματος απο τον εθνικοαπελευθερωτικό του χαρακτήρα στον κοινωνικό, μετατόπιση που περιγράφει σχηματικά και ο ίδιος ο Ζαχαριάδης στο 7ο Συνέδριο[32]· β) στη συγκρότηση κρατικών κυβερνήσεων, μετά από μια μεγάλη περίοδο πλήρους απουσίας νομιμοποιημένου, έστω και σχετικά, κρατικού θεσμού. Οι κυβερνήσεις αυτές, που τυχαίνει να είναι και «κεντρώες», θα αποσπάσουν την εκπροσώπηση μιας μερίδας του· γ) στην πολιτική του ΚΚΕ (μη-κατάληψη της εξουσίας, συμφωνία της Βάρκιζας) η οποία έκαμψε την επαναστατική διάθεση των μαζών· δ) στην οργανωτική πολιτική που θα ακολουθήσει η ζαχαριαδική ηγεσία και συνέπεια της οποίας θα είναι η ιστορική διάρρηξη των σχέσεων εκπροσώπησης που είχαν διαμορφωθεί ανάμεσα στο ΚΚΕ και τις κοινωνικές δυνάμεις του ΕΑΜικού μπλοκ (βλέπε κεφάλαιο πρώτο) και - τέλος - ε) στη στρατιωτική ήττα του Δεκέμβρη.

32. «Η ανακατάταξη, που είχαμε μέσα και μετά από το Δεκέμβρη στις ταξικές δυνάμεις, ήταν το φυσιολογικό συνακόλουθο, γιατί το κέντρο βάρους του λαϊκού αγώνα μετατοπιζόταν από το εθνικοαπελευθερωτικό ολοένα και περισσότερο προς το κοινωνικό, το λαϊκοδημοκρατικό επίκεντρό του. Έτσι, ορισμένα στρώματα, πρώτ' απ' όλα από τα αστικά και μεσοαστικά που είχαμε συνοδοιπόρους στην Εθνική Αντίσταση, ξεκόβουν τώρα από μας παρασέρνοντας και ορισμένες μάζες από τις πιο καθυστερημένες και πισωδρομικές» (Ζαχαριάδης 1945δ, σελ.12).

Έτσι, το κοινωνικό μπλοκ που θα πραγματοποιήσει την νέα ένοπλη σύγκρουση δεν είναι η γραμμική συνέχεια του ΕΑΜικού μπλοκ της κατοχής. Στις απαρχές του εμφυλίου η τομή είναι ευδιάκριτη. Η μερική διάρρηξη αυτής της ταξικής συμμαχίας αλλά και των σχέσεων εκπροσώπησης με το ΚΚΕ που έχει συντελεστεί, είναι το διαφοροποιητικό στοιχείο. Είναι, πιστεύουμε, ένα από τα βασικά συμπεράσματα που μπορεί κανείς να εξάγει και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων των εκλογών του Μαρτίου του 1946, εκτιμώντας τη σχετικά περιορισμένη απήχηση που είχε η λανθασμένη, τακτικά, γραμμή της αποχής και η οποία υπολογίζεται σε 25%-35%, ιδιαίτερα στην περιοχή της πρωτεύουσας[33]. Με τις εκλογές του Μαρτίου και το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου, το αστικό κράτος αποκτά μια σημαντική βάση νομιμοποίησης.

Όμως, παρά το ιστορικό γεγονός ότι η «νικηφόρα επανάσταση χάθηκε», το ΕΑΜικό μπλοκ ως ταξική συμμαχία κάθε άλλο παρά έχει καταστραφεί. Η ταξική πόλωση κάθε άλλο παρά έχει αμβλυνθεί. Παραθέτουμε εδώ μια διατύπωση του Ζαχαριάδη από την εισήγησή του στο 7ο Συνέδριο, χαρακτηριστική για το κοινωνικό κλίμα της εποχής: «Βασικά στην Ελλάδα

33. Τις εκλογές του 1946, τις εκτιμήσεις (και τις διαστρεβλώσεις) γύρω από το σημαντικότατο θέμα της αποχής, πραγματεύεται εξαντλητικά ο Η.Νικολακόπουλος (1985) στο κεφάλαιο: «Οι βουλευτικές εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946», σσ.131-146. Βλέπε επίσης, τον προσεγγιστικό χάρτη της πολιτικής αποχής (σελ.389), όπως και τη σχετική βιβλιογραφία που παραθέτει// Επισκόπηση των σχετικών πηγών στο Ζιάγκος 1986, τόμος Α', σσ.102-106// Συμπληρωματικά Μαυρογορδάτος 1984// Richter 1975, τόμος 2.

παλεύουν σήμερα για την πολιτική επικράτηση δύο παρατάξεις, δύο στρατόπεδα, δύο ρεύματα. Πρώτο, η παράταξη της πλουτοκρατίας. Συγκεντρώνει στις γραμμές της το δοσιλογισμό, τα παλιά τζάκια, τους κοτζαμπάσηδες και τσιφλικάδες, όλους τους εκμεταλλευτές του λαού. Με επικεφαλής σαν άρχουσα δύναμη τη χρηματιστική ολιγαρχία. Πολιτικά η παράταξη αυτή παλεύει κάτω από τη σημαία του μοναρχοφασισμού. Επηρεάζει ακόμα τα πιο καθυστερημένα και πισοδρομικά στρώματα στις πόλεις και στα χωριά. Σαν βασικό μέσο πολιτικής επικράτησης έχει την ανοιχτή δολοφονική τρομοκρατία, που εξασκεί το μαύρο μέτωπο, ο ΣΑΝ, η Χ και το υπόλοιπο μοναρχοφασιστικό άγος. Διαθέτει σχεδόν ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό και χρησιμοποιεί τα σώματα ασφαλείας και από το στρατό κατά πρώτο λόγο τους αξιωματικούς, για τις τρομοκρατικές επιχειρήσεις της. Έχει αμέριστη την ξενική υποστήριξη, κυρίως από τις αγγλικές στρατιωτικές και πολιτικές αρχές κατοχής [...]. Η δεύτερη παράταξη, το άλλο ρεύμα, είναι το ρεύμα, ο κόσμος του ΕΑΜ και της λαϊκής δημοκρατίας, όπου ανήκουμε και μεις [...], πολιτικά εκπροσωπείται από το ΕΑΜ και τα κόμματα που συνεργάζονται μ' αυτό, επηρεάζει και συγκεντρώνει την πλειοψηφία του εργαζόμενου λαού. Δηλ. τους εργάτες, αγρότες, υπαλλήλους κάθε κατηγορίας, επαγγελματίες-βιοτέχνες από τα μικρομεσαία στρώματά τους κυρίως. Το ίδιο ισχύει και για την νεοελληνική διανόηση. Αυτού πρέπει να προσθέσουμε και τη λαϊκή φτωχολογιά στις πόλεις. Αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις αποτελούν τους κινητήρες της λαϊκής δημοκρατίας» (7ο Συνέδριο ΚΚΕ, Οκτώβρης 1945)[34]. Το ΕΑΜικό μπλοκ, παραμένει ακόμα (1945-1946) η κυρίαρχη πολιτική και κοινωνική δύναμη της χώρας, παράλληλα δε, κατορθώνει να ανασυνταχθεί καθώς η κρίση της ελληνικής κοινωνίας βαθαίνει[35].

Μάλιστα, μπορούμε να πούμε ότι η περίοδος 1945 (β΄ εξάμηνο) - αρχές 1947 εμφανίζει καθαρά τα χαρακτηριστικά της επαναστατικής κρίσης, με τον κλασικό ορισμό της έννοιας, που τροφοδοτείται από τη βαθειά οικονομική κρίση και τις συνέπειες του πολέμου, που δεν έχουν βέβαια αρθεί. Μεγάλες μάζες στην ύπαιθρο και στα αστικά κέντρα έχουν εξαθλιωθεί. Το 1946 «[...] η ανεργία μάστιζε το 50% των προλετάριων της χώρας [...] στις αρχές του 1947 εξακολουθούσε το 40-50% των μισθωτών να μην έχει απασχόληση» (Ψυρούκης 1983, σελ.239). Αλλά και αργότερα, την άνοιξη του 1948, όπως αποκάλυψε το γραφείο πληροφοριών της κυβέρνησης Αθηνών στο Λονδίνο, τουλάχιστον το 1/3 του πληθυσμού (2.403.000 άτομα) θεωρούνταν άποροι (Σταυριανός 1977, σελ.213).

Ο κρατικός μηχανισμός δεν έχει επαναλειτουργήσει, ο στρατός και η εθνοφυλακή ελέγχονται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, από τις εαμικές οργανώσεις. *Στις περισσότερες περιοχές της χώρας τα φαινόμενα της δυαδικής εξουσίας παρατείνονται.* Κρατική εξουσία δεν ασκεί το «κράτος των Αθηνών» αλλά το ΕΑΜ. Ο Γιάννης Μανούσακας περιγράφει χαρακτηριστικά την κατάσταση στη Θεσσαλία: «Υστερα είχε φτάσει το καλοκαίρι (1945) και η κρατική εξουσία δεν είχε ακόμα στεριωθεί. Σε κωμοπόλεις όπως η Αγυιά, ο Τύρναβος, το Σικούρι, ο Πλατύκαμπος, η Ραψάνη κ.ά. δεν είχαν φτάσει ούτε αστυνομικές δυνάμεις» (1986, σελ.36). Πολύτιμη είναι και η σχετική μαρτυρία του Σ.Μάξιμου: «[...] μήνες μετά την υπογραφή της [ΣΣ: της Βάρκιζας], περιοχές ολόκληρες της Ελλάδας, όπως ολόκληρη η Ανατολική Μακεδονία και η Δυτική Θράκη και άλλες, εξακολουθούσανε να ζούνε υπό ΕΑΜική αυτοδιοίκηση επειδή μήτε οι Αγγλοι είχανε στράτευμα για να τις ελέγξουν, αλλά προπάντων γιατί οι εγκάθετες κυβερνήσεις που είχανε εγκαταστήσει στην Αθήνα δεν διαθέτανε δυνάμεις για να αποκαταστήσουνε το κράτος» και αλλού «Στην πραγματικότητα, απ' ό,τι και ο ίδιος είχα αντιληφθεί, κατά μια περιοδεία μου στην πέρα από τον Στρυμώνα Ελλάδα, η εξουσία των Αθηνών στις πόλεις των Σερρών, της Δράμας, της Καβάλας, της Αλεξανδρούπολης, του Σουφλίου δεν ήτανε, κατά το 1946-7 παρά μια σκιά, ενώ η ΕΑΜική κίνηση παντοδύναμη (Σ.Μάξιμος 1950, σελ.30).

Ο Μάρκος Βαφειάδης εντοπίζει την επαναστατική ευκαιρία στο διάστημα μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946. Γι' αυτό και

34. Την προβληματική των δύο κοινωνικών μπλοκ στο τέλος της κατοχής αναπτύσσει και ο Γ.Μαργαρίτης (1984) στο δοκίμιό του: «Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες κατά την απελευθέρωση (ο συνασπισμός της συνέχειας και ο συνασπισμός του ΕΑΜ)», οι πολιτικές εκτιμήσεις του οποίου μας βρίσκουν, κατά τα άλλα, ριζικά αντίθετους.

35. Ζαχαριάδης 1945β, σελ.12// Ομοίως Richter 1975, II, σελ.283// Χαραλάμπης 1985, σελ.28// Γρηγοριάδης 1984, σελ.190// Βλαντάς 1979.

η γραμμή του συνοψίζεται στο αποφασιστικό πέρασμα στον ένοπλο αγώνα μέσα στο 1946: «Η περίοδος απ' τις εκλογές του 1946 μέχρι το Μάρτη του 1947 ήταν η περίοδος που δίνονταν οι μεγαλύτερες δυνατότητες για μια αποφασιστική επικράτησή μας σε ορισμένες βασικές περιοχές [...] Γεγονός είναι ότι χάσαμε τη μοναδική σχεδόν ευκαιρία που μας δινόταν αυτή την περίοδο γιατί ο μοναρχοφασισμός ήταν απροετοίμαστος και με αποφασιστική προώθηση του ένοπλου αγώνα θα ήταν δυνατό να δημιουργήσουμε σοβαρές προϋποθέσεις για αποφασιστικό χτύπημα και ανατροπή του μοναρχοφασισμού σε ορισμένες περιοχές» (Μ.Βαφειάδης 1948)[36]. Ο Δημήτρης Βλαντάς, από την πλευρά του, εντοπίζει την «ιστορική ευκαιρία» στο διάστημα μέχρι τον Ιούνιο του 1946.

Στη διετία 1945-1947, εντείνονται οι μαζικοί αγώνες και οξύνεται η πάλη στα συνδικάτα. Εκτός από την άγρια τρομοκρατία επιστρατεύονται οι νοθείες και οι διορισμοί φασιστικών διοικήσεων[37]. Ο ΕΡΓΑΣ (Εργατικός Αντιφασιστικός Συνασπισμός - παράταξη που έχει συγκροτήσει το ΕΑΜ), όμως,

36. Η επίσημη ιστορία της Χωροφυλακής αναφέρει: «[...] η κατάστασις εις τας επαρχίας εχειροτέρευεν επικινδύνως. Τα Τάγματα Εθνοφυλακής και αι διατεθείσαι στρατιωτικαί μονάδες [...] δεν επήρκουν [...] εις όλην την Ελλάδα, εις την ύπαιθρον ιδίως η παρουσία των δεν εγίνετο αισθητή [...] αι ελασιτικαί συμμορίαι [...] επανεγκαθίστων εαμικάς αρχάς [...] εις τας επαρχιακάς πόλεις η κατάστασις δεν ήτο καλυτέρα. Οι εαμίται έδρων ανεμποδίστως [...] Αι πολιτικαί επιτροπαί του ΕΑΜ, αντί να εκμηδενισθούν, εδραστηριοποίουν απροκαλύπτως την κίνησιν των εις τας λαϊκάς μάζας των πλείστων επαρχιακών πόλεων (υπ.ΧΒ-ΓΜ)» (Δασκαλάκης 1973, τόμος πρώτος, σελ.538). Βλέπε αναλυτικά το κεφάλαιο «Η υπό της χωροφυλακής αποκατάστασις της εθνικής κυριαρχίας ανά την Ελλάδα», σσ.524-570, όπου αυτή η διαδικασία περιγράφεται λεπτομερώς κατά περιοχή// Ομοίως Βλαντάς 1979, πρώτος ημίτομος// Γρηγοριάδης Σ. 1979, Α'τόμος, σελ.66 κ.ε.// Για μια χαρακτηριστική -της κατάστασης- περίπτωση στον Εβρο, Κασάπης 1977, τόμος δεύτερος: «Εαμοκρατία», σσ.270-274.

37. «Στα συνδικάτα της Αθήνας και του Πειραιά κατόρθωσαν και διώρισαν φασιστικές διοικήσεις, γιατί, ύστερα απ'τα Δεκεμβριανά, είχαν συλληφθεί 25 χιλιάδες εργάτες και άλλες πολλές χιλιάδες είχαν καταφύγει στα βουνά, και μόνο ύστερα απ' τη συμφωνία της Βάρκιζας ξαναγύρισε ένας μεγάλος αριθμός απ' αυτούς στα σπίτια τους» (Θέος 1947, σελ.18 // Για το νομικό πλαίσιο των διορισμών και τις παρεμβάσεις Κουκουλές (1987, σελ.42 κ.ε.)// Το γεγονός αυτό τονίζεται και στην απόφαση της 12ης Ολομέλειας (Ιούνης 1945). Την απόφαση στο ΚΚΕ [4], σελ.311.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Εκλογικά αποτελέσματα σε 60 σωματεία της Αθήνας[1] (από εκλογές μέχρι 5.5.1945)

εγγεγραμμένοι	26.855	
ψήφισαν	18.078[2]	
ΕΡΓΑΣ.	11.460	63,4 %
διορισμένοι	2.667	14,75%
άλλες παρατάξεις	3.474	19,21%

Πηγή: «Ριζοσπάστης» 15.5.1945, στο Κουκουλές 1987.

1. Από τα πιο μαζικά σωματεία ήταν αυτά των εμποροϋπαλλήλων, των τραπεζικών, των τροχιοδρομικών, των σερβιτόρων, των αρτεργατών και των αρτοϋπαλλήλων.
2. Ποσοστό συμμετοχής 67,3%.

σημειώνει παντού θριαμβευτικές νίκες και τα εκλογικά ποσοστά του παραμένουν υψηλά. Στα σωματεία της Αθήνας, τέσσερεις μόλις μήνες μετά τη μάχη του Δεκέμβρη και τη Βάρκιζα, θα συγκεντρώσει ποσοστό 63.4% των ψήφων (πίνακας 8). Οι σκληροί αγώνες για ελεύθερες εκλογές στα συνδικάτα που διεξάγονται αμείωτοι καθ' όλη τη διάρκεια του 1945 έχουν ως επιστέγασμα τη σύγκλιση του 8ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ (1-7 Μαρτίου 1946). Στο συνέδριο αυτό πήραν μέρος 1.700 αντιπρόσωποι από 1.350 συνδικάτα με 258.000 μέλη. Από αυτά ψήφισαν στις εκλογές 175.000 μέλη, παρά την τρομοκρατία και τις κρατικές παρεμβάσεις, δηλαδή ποσοστό 67,8%. Ο ΕΡΓΑΣ αναδεικνύεται πρώτη δύναμη με πλειοψηφία 85%[38]. Οι μαζικοί αγώνες που εντείνονται και η κυριαρχία του ΕΑΜ σ' αυτούς δεν αφορούν μόνο την εργατική τάξη αλλά και τους αγρότες (οι εκλογές στους αγροτικούς συνεταιρισμούς συνιστούν επί-

38. Θέος (όπ.π.)// Επίσης Chiclet 1987, σελ.162// Μπλέκος 1985, σελ.22// Ζαχαριάδης 1945δ// Στη συνδιάσκεψη του Ε.Κ. Αθήνας, από τους 396 αντιπροσώπους των εργαζομένων της Αθήνας, ανήκουν στον ΕΡΓΑΣ οι 370,ποσοστό 93,4% (Μπαρτζιώτας 1984, σελ.388)// Για την τρομοκρατία και τις κυβερνητικές παρεμβάσεις βλέπε την έκθεση της βρετανικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για την Ελλάδα που κυκλοφόρησε τον Νοέμβριο του 1946 από την πανελλήνια ομοσπονδία δημοκρατικών συλλόγων. Αναδημοσίευση ΕΘ [13] και Κουκουλές (όπ.π.)// Για την αμερικάνικη επέμβαση στα συνδικάτα, μετά το 1947 Πόλλις (1984).

σης θρίαμβο για το ΕΑΜ), τους δημοσίους υπαλλήλους, τα μικροαστικά στρώματα, τους ανέργους. Είναι ενδεικτικό ειδικά για το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα, το γεγονός ότι η ΑΔΕΔΥ ιδρύεται το 1945. Το κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων, που σ' ολόκληρη την μεταπολεμική περίοδο (και στην μεταπολίτευση) κατέχει σημαντική θέση μέσα στους ταξικούς αγώνες, αποτελεί ελληνική ιδιομορφία[39]. Η εαμική επιρροή εξακολουθεί να διατηρείται σ' όλες τις κοινωνικές κατηγορίες: νεολαία, γυναίκες, διανοούμενοι, πρόσφυγες,[40] πολεμοπαθείς, κ.λπ. Το ΕΑΜ πραγματοποιεί πρωτοφανείς για τη μαζικότητά τους λαϊκές συγκεντρώσεις σ' ολόκληρη τη χώρα.

Πέντε μήνες μόνο μετά την ήττα του Δεκέμβρη, γιορτάζεται η εργατική πρωτομαγιά του 1945 στο Παναθηναϊκό Στάδιο με συμμετοχή, κατά μια μάλλον υπερβολική εκτίμηση, πάνω από 85.000 λαού. Στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιείται, στις 24 Αυγούστου 1945, στο γήπεδο της Τούμπας, συγκέντρωση με 150.000 άτομα (Chiclet 1987, σελ.155). Στην ανεπανάληπτη και ιστορική επέτειο για τα 4 χρόνια του ΕΑΜ (27.9.1945) συγκεντρώνονται στο Παναθηναϊκό Στάδιο 200.000 λαού (κατά τις εαμικές πηγές) με κεντρικά συνθήματα την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, την γενική πολιτική αμνηστία και τη συμμετοχή της Αριστεράς στην κυβέρνηση. Στη συγκέντρωση της 23.12.1945 στον Παναθηναϊκό (Λ.Αλεξάνδρας) συγκεντρώνονται πάνω από 200.000 λαού, ενώ σε όλες τις συγκεντρώσεις του Δεκέμβρη που γίνονται στη χώρα εμφανίζονται ομάδες της

39. «Οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι ένα κομμάτι του λαού. Περισσότερο στη χώρα μας από κάθε άλλη Ευρωπαϊκή χώρα πάλεψε και πρωτοστάτησε στην πάλη μαζί με το λαό. Αυτή την ιδιομορφία παρουσίαζε η Ελλάδα και προπολεμικά. Πουθενά δεν υπήρχε ένα τόσο ακμαίο πρωτοπόρο κίνημα δημοσίων υπαλλήλων. Τη θέση αυτή τη διατήρησε το κίνημα κατά την κατοχή και τη διατηρεί σήμερα, παρ' όλες τις προσπάθειες της αντίδρασης να διασπάσει τον αγώνα» (Ζαχαριάδης 1945γ, σελ.77)// Επίσης Μπλέκος (όπ.π.).

40. «Ο προσφυγικός κόσμος στην αποφασιστική του πλειοψηφία είναι εαμικός. Οι συνοικισμοί σε όλη την Ελλάδα είναι κάστρα της λαϊκής δημοκρατίας. Αυτό δεν το αμφισβητούν ούτε οι αντίπαλοί μας» (Ζαχαριάδης 1945δ, σελ. 13) «Είναι αναμφισβήτητο ότι στους προσφυγικούς συνοικισμούς, που αποτελούν σήμερα την "κόκκινη ζώνη" της περιοχής της Αθήνας και του Πειραιά, η μέγιστη πλειοψηφία του πληθυσμού βρίσκεται, με τον ένα η τον άλλο τρόπο, κάτω από την επίδραση και τον έλεγχο του ΚΚΕ» (Θεοτοκάς, Τετράδια ημερολογίου, σελ.545).

Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας (ΜΛΑ), που έχει οργανώσει το ΚΚΕ. Με πρόσκληση των Δημοκρατικών Συλλόγων πραγματοποιούνται στις 20.1.46 τεράστιες συγκεντρώσεις σ' ολόκληρη τη χώρα με σύνθημα συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση: στην Αθήνα (γήπεδο Παναθηναϊκού) παίρνουν μέρος 450.000 ενώ στη Θεσσαλονίκη (γήπεδο Ηρακλή) 150.000 άτομα. Με πρωτοβουλία του 8ου Πανελλαδικού Εργατικού Συνεδρίου (1-8 Μαρτίου) πραγματοποιείται συγκέντρωση 400.000 ατόμων. Την παραμονή των εκλογών (30.3.46) στην προεκλογική συγκέντρωση του ΕΑΜ που προπαγανδίζει την αποχή συγκεντρώνονται 250.000. Τέλος, στη συγκέντρωση της Αθήνας για την Πρωτομαγιά του 1946 θα πάρουν μέρος 250.000 εργαζόμενοι[41].

ΙΙ.2. Ο εμφύλιος πόλεμος και οι επιπτώσεις του στο λαϊκό κοινωνικό μπλοκ

Είναι γνωστό, ότι κατά την κρίσιμη μεταβατική περίοδο (1945-46), η ηγεσία του λαϊκού κινήματος δείχνει να προσανατολίζεται στην ιδέα της «συμφιλίωσης» και της ειρηνικής κοινοβουλευτικής επικράτησης, με συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση «εθνικής ενότητας». Το κεντρικό σύνθημα του ΚΚΕ είναι «Ενότητα-τάξη-ησυχία-δουλειά-ανοικοδόμηση». Η καθυστερημένη απόφαση για ένοπλη εξέγερση (2η ολομέλεια - Φεβρουάριος 1946)[42] χρησιμοποιείται καθαρά ως διαπραγματευτικό μέσο πίεσης για τη «συμφιλίωση», με καταστροφικές συνέπειες. Από το 1947 και με την ενεργό ανάμειξη του αμερικανικού ιμπεριαλισμού (Δόγμα Τρούμαν) ο συσχετισμός δυνάμεων τροποποιείται σημαντικά σε βάρος των λαϊκών δυνάμεων[43].

41. Γρηγοριάδης 1979, τόμος Α', σελ.32 κ.ε.// Κουκουλές 1987// Chiclet 1987// ΚΚΕ [8] 1945-46// Μπαρτζιώτας 1984, κεφ.21// Βλαντάς 1979, α'ημίτομος, σελ.83// «Παντού όπου παν και περιοδεύουν αντιπρόσωποι, είτε γίνουν συγκεντρώσεις του ΕΑΜ, τους γίνεται παλλαϊκή υποδοχή που σε λαϊκό οργασμό και ενθουσιασμό καταπλήσσει και τους δικούς μας. Για παράδειγμα έχουμε τις συγκεντρώσεις "Ηρακλή" στη Θεσσαλονίκη και του Σταδίου στην Αθήνα-Πειραιά» (Ζαχαριάδης, 1945δ, σελ.13)// Του ιδίου 1945γ, σελ.69.

42. Βλέπε για την (αμφιλεγόμενη) 2η ολομέλεια, Smith 1985.

43. Ο πολιτικός απολογισμός της περιόδου, οι αιτίες της συντριβής δηλαδή, δεν απασχόλησε ποτέ την μεταπολεμική Αριστερά. Ηταν προτιμότερο να απω-

Αντίθετα με την περίοδο του ΕΑΜ, οι πόλεις χάνουν τώρα την επαφή τους με την ύπαιθρο. Η σύγκρουση δεν αναπτύχθηκε στις πόλεις, οι μαζικοί αγώνες που αναπτύσσονται το 1945-46 μένουν ακαθοδήγητοι και σταδιακά θα καμφθούν, ενώ η ένοπλη πάλη δεν στάθηκε δυνατό να οργανωθεί: «[...] η δουλειά των κομμουνιστών στις πόλεις, το ξεσήκωμα του λαϊκού αγώνα σ' αυτές καθυστερούν [...]» (3η ολομέλεια, 12-15 Σεπτέμβρη 1947). Ένα χρόνο αργότερα η κατάσταση δεν έχει μεταβληθεί: «Δεν μπορέσαμε να ξεσηκώσουμε στις πόλεις ένα παλλαϊκό κίνημα πάλης, να σπάσουμε τους δισταγμούς και το πνεύμα αναμονής [...]. Η 4η ολομέλεια διαπιστώνει, ότι η καθυστέρηση του κινήματός μας στις πόλεις αποτελεί μια απ' τις πρωταρχικές και βασικές αδυναμίες μας» (4η Ολομέλεια, Ιούλιος 1948, στο ΚΚΕ [9]). Η ανάπτυξη του αντάρτικου πόλης επιχειρήθηκε καθυστερημένα, γιά να εξουδετερωθεί σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Στη Θεσσαλονίκη εκδηλώνεται, την παραμονή της πρωτομαγιάς του 1947, η πρώτη μεγάλη επίθεση με χειροβομβίδες εναντίον αεροπόρων της βασιλικής αεροπορίας και στην Αθήνα με τη δολοφονία του Χρήστου Λαδά, υπουργού Δικαιοσύνης (1 Μαΐου 1948). Και στις δυο πόλεις, το κτύπημα του κράτους ήταν τρομερό. Στη Θεσσαλονίκη εκτελέστηκαν 52 αντάρτες πόλης με αποτέλεσμα, μέχρι το τέλος του εμφυλίου, να σταθεί αδύνατον να ανασυγκροτηθεί ο παράνομος μηχανισμός[44].

Η συντριβή του εργατικού και λαϊκού κινήματος στις πόλεις και η διάλυση των μαζικών ΕΑΜικών οργανώσεων με το νόμο 509/1947 θα αποβούν καθοριστικές. Η εξέλιξη αυτή που αντανακλάται καθαρά και στην κοινωνική σύνθεση του δεύτερου αντάρτικου (σχετική κυριαρχία ανταρτών αγροτικής προέλευσης), έγινε αιτία σύγχυσης σχετικά με το χαρακτήρα του κοινωνικού μπλοκ που έκανε τον εμφύλιο. Αναφερόμενος στην

θηθεί βαθιά το «λάθος» του εμφυλίου... Το τεράστιο αυτό εγχείρημα παραμένει ανοικτό. Βλέπε (ενδεικτικά) σχετικά με το πρόβλημα τις (αντιτιθέμενες) απόψεις των: Δ.Βλαντά, Ν.Ψυρούκη, Μ.Βαφειάδη και Γ.Μπλάνα.

44. Βλέπε και τη σημαντική κριτική του Σ.Μάξιμου προς το ΠΓ του ΚΚΕ (1950)// Επίσης Ψυρούκης 1983α, σελ.364// Για το αντάρτικο πόλης Βουρνάς 1981, κεφ.11: «Απόπειρα μεταφοράς του πολέμου στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας»// Ομοίως Γρηγοριάδης, σσ.354-356// Π. Παπαθεοδώρου 1951// Μόδης 1959.

κοινωνική σύνθεση του ΔΣΕ, ο Ιατρίδης (1984) αναφέρει: «Κοινωνικο-οικονομικά, οι άνθρωποι αυτοί κατά πάσα πιθανότητα προέρχονταν σχεδόν εξ ίσου από στρώματα αγροτών, τεχνικών, εργατών και αστών. Και παρόλο που ολοένα και περισσότεροι νεοσύλλεκτοι συνέρρεαν από την ύπαιθρο, δηλαδή από περιοχές όπου οι παλαίμαχοι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν περισσότερο εκτεθειμένοι στην καταδίωξη, οι αντάρτες δεν αποτελούσαν ένοπλο αγροτικό προλεταριάτο ούτε τα κίνητρά τους ήταν κίνητρα απόρων χωρικών» (όπ.π., σελ.348). Αν και η οριοθέτηση απέναντι στις θεωρίες περί «αγροτικής εξέγερσης» είναι σωστή, το σημείο αυτό απαιτεί περαιτέρω διευκρίνηση. Μια σημαντική ένδειξη για την κοινωνική σύνθεση του μπλοκ, κυρίως του στελεχικού του δυναμικού, παρέχεται από τη σύνθεση των κρατουμένων του εμφυλίου (πίνακας 9). Σύμφωνα μ' αυτήν την έρευνα, οι κρατούμενοι εργατικής προέλευσης αποτελούν το 42,3% των κρατουμένων, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Κοινωνική σύνθεση των φυλακισμένων του εμφυλίου πολέμου (έρευνα 1952)[1]

Απασχόληση	Κατάταξη με με βάση το επάγγελμα του πατέρα (%)	Κατάταξη με με βάση το επάγγελμα του κρατουμένου (%)	Ποσοστό στο συνολικό ενεργό πληθυσμό, 1928 (%)
Αγρότες	58.7	33.8	61.1
Εργάτες:	25.8	42.3	22.5
ειδικευμένοι	21.0	28.1	
ανειδίκευτοι	4.8	14.2	
«Μεσαία τάξη»:	15.5	23.9	8.6
επαγγελματίες-(μικρο)επιχειρηματίες	12.5	17.3	
υπάλληλοι	3.0	6.6	

Πηγή: R.V. Burks, 1955, αναφέρεται στο: Κούνδουρος 1978. πίνακας 6 (2).

1. Για την αξιοπιστία της έρευνας και τα κριτήρια της κατάταξης βλέπε Κούνδουρος 1978 σσ. 134-136 και Ιατρίδης 1984, υπ. 13, σελ. 76.

από το ποσοστό της εργατικής τάξης στο συνολικό ενεργό πληθυσμό. Παρατηρείται, δηλαδή, εμφανής υπεραντιπροσώπευση. Μαζί με τους κρατούμενους που προέρχονται από τα άλλα μισθωτά και μεσαία στρώματα της πόλης, αποτελούν σχεδόν το 70% των κρατουμένων. Από την άλλη πλευρά, οι κρατούμενοι αγροτικής προέλευσης αντιπροσωπεύουν το 34% περίπου. Αν και οι αγρότες υποαντιπροσωπεύονται σε σχέση με το ειδικό τους βάρος στην ελληνική κοινωνία, η παρουσία τους αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο της ριζοσπαστικοποίησης της υπαίθρου στην περίοδο της Κατοχής. Όπως αποδεικνύει ο Ρ.Κούνδουρος, το αντίστοιχο ποσοστό αγροτών των καταδικασμένων με το ιδιώνυμο, στην περίοδο του μεσοπολέμου, είναι μόνο 10% (Κούνδουρος 1978, κεφάλαιο 4). Το γεγονός δηλαδή ότι το εργατικό και λαϊκό κίνημα συνετρίβη δια της βίας, δεν σήμαινε πως άλλαξε και ο χαρακτήρας του κοινωνικού μπλοκ. Πυρήνας του εξακολούθησε να παραμένει η εργατο-αγροτική συμμαχία, όπως και στο ΕΑΜ.

Σε ένα κείμενο του Σεραφείμ Μάξιμου (γράμμα του προς το ΠΓ του ΚΚΕ όπου επιχειρεί έναν απολογισμό ολόκληρης της περιόδου) διατυπώνεται με σαφήνεια και εξηγείται η διαφοροποίηση αυτής της ταξικής συμμαχίας στις δύο περιόδους: «Ενώ η πρώτη αντίσταση κρατήθηκε και αναπτύχθηκε πάνω σε μια στενή, οργανική, ολοένα και πιο ισχυρή ενότητα δράσης των μεγάλων μαζών στις πόλεις και των χωρικών στην ύπαιθρο, κατά τρόπο που σε κάθε ένοπλο κτύπημα έξω να ανταποκρίνεται μια πολιτική μέσα στις πόλεις, η δεύτερη αντίσταση δεν μπόρεσε να αποκαταστήσει μια τέτοια ενότητα δράσης και να αναπτυχθεί η ίδια πάνω σ' αυτήν. Αυτό δεν έγινε φυσικά από υποτίμηση προς μια τέτοια συντονισμένη δράση μαζών πόλεων και ένοπλης δράσης στην ύπαιθρο -κάθε άλλο- επήλθε όμως σαν αποτέλεσμα ταχύτατης ενέργειας του αντίπαλου, που κατευθύνθηκε διαδοχικά προς τα γνωστά τρία σημεία του: 1) Ομαδικές συλλήψεις στελεχών βάσης (επιχειρήσεις Ζέρβα στην Αθήνα, Ιούλιος 1947) και βαθμιαία απορφάνιση των μαζών των πόλεων από κάθε διεύθυνση. 2) Αποκοπή των πόλεων από την ύπαιθρο. 3) Αποκοπή της υπαίθρου από τον μαχόμενο Δημοκρατικό Στρατό, με τη βίαια μετατόπιση του πληθυσμού του. Και τα τρία αυτά σημεία αποτελέσανε αναπόσπαστο μέρος ενός και του ίδιου επιτελικού σχεδίου που καταστρώσανε

οι Αμερικάνοι. Η δε διαδοχική επίτευξή τους αποτέλεσε επιτυχία στρατηγική μεγάλη -αποφασιστικής σημασίας- για την έκβαση του αγώνα» (Μάξιμος 1950, σελ.30). Η επανάσταση θα περιορισθεί στην ύπαιθρο και μάλιστα θα λάβει σχεδόν αποκλειστικά τη μορφή της ένοπλης πάλης που διεξάγει ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ). Το Νοέμβριο του 1946 ιδρύεται το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών και τον Δεκέμβρη οι συντονισμένες αντάρτικες δυνάμεις μετονομάζονται σε ΔΣΕ. Η δύναμη του ΔΣΕ σύμφωνα με τον Γ.Ιατρίδη (1984) είναι η ακόλουθη: στα τέλη 1946 έχει λιγότερους από 10.000 αντάρτες, στα τέλη 1947, 17.000 τακτικούς και 5.000 έφεδρους. Τέλη Μαΐου 1948, οι αριθμοί είναι 26.000-28.000, τέλη 1948, ο αριθμός ανέρχεται περίπου σε 25.000. Τον Ιούλιο του 1949, σύμφωνα με το Βλαντά, η συνολική ένοπλη δύναμη δεν πρέπει να ξεπερνούσε τις 19.000. (Η συμμετοχή των γυναικών είναι μικρή και αγγίζει μόλις το 5%)[45].

Η αποκοπή από τις μάζες της πόλης και της υπαίθρου που πέτυχε ο στρατός με τις αναγκαστικές μετακινήσεις, αποστέρησε το αντάρτικο τόσο από τις αναγκαίες εφεδρείες, που προφανώς δεν ήταν απλώς «στρατιωτικό» πρόβλημα αλλά συνολικά πρόβλημα λανθασμένης στρατηγικής, όσο και από τον απαραίτητο ζωτικό χώρο που απαιτούσε η νέα μορφή πολέμου. Μαζί με την μετατροπή του σε τακτικό στρατό, θα αποτελέσουν καθοριστικές αιτίες της στρατιωτικής συντριβής (1949). Η αδυναμία άντλησης έμψυχου υλικού από τις πόλεις οδήγησε στην υποχρεωτική στρατολόγηση. Ο Μ.Βαφειάδης σημειώνει ότι: «[...] ακόμα από τα μέσα του 1947, η στρατολογία είχε πάρει σχεδόν ολότελα βίαιο χαρακτήρα. Η εθελοντική κατάταξη δεν έφτανε ούτε τα 10%» (όπ.π., σελ.24).

45. Επίσης Βλαντάς 1979, τόμος τρίτος (α'ημίτομος), σελ.141 και 290// Wittner 1982, σελ.225// Μετά το τέλος του εμφυλίου 24.000 μαχητές που μαζί με τα γυναικόπαιδα φτάνουν τις 50.000-60.000 θα περάσουν στις ανατολικές χώρες (Δρίτσιος 1983).

II.3. Η αστική στρατηγική και η απόπειρα ανασυγκρότησης του συνασπισμού εξουσίας. Η πολιτική κρίση της περιόδου 1945-1952

Η αστική στρατηγική σ' αυτήν την περίοδο, έχοντας εξασφαλίσει και την ιμπεριαλιστική στήριξη έχει δύο σκέλη: αφενός μεν την κατά μέτωπο σύγκρουση με το κοινωνικό μπλοκ του ΕΑΜ, που διατηρεί όπως είδαμε σημαντικό μέρος από την αίγλη του. Επιδιώκει τη διάλυσή του, την καταστροφή της λαϊκής εξουσίας που είχε αρχίσει να οικοδομείται και την παλινόρθωση της προπολεμικής αστικής εξουσίας. «Οποιαδήποτε αστική κυβέρνηση κι αν συγκροτούνταν τότε [...] θα σχηματιζόταν όχι μόνο για να δημιουργήσει μια εξουσία, αλλά και να εκμηδενίσει μια άλλη εξουσία που κυριαρχούσε σ' όλη τη χώρα [...]» (Χατζής 1979, σελ.177). Αφετέρου δε, επιδιώκει την ανασυγκρότηση της κοινωνικής βάσης του συνασπισμού εξουσίας. Ο εμφύλιος πόλεμος 1946-49 δεν υπήρξε παρά η συνέπεια αυτής της στρατηγικής. «Στο διάστημα αυτό η ταξική πάλη θα πάρει αναπόφευκτα τη μορφή της ένοπλης σύγκρουσης. Οι λαϊκές δυνάμεις συντρίβονται γιατί η ηγεσία τους δεν προσανατολίζεται σταθερά στο αναπότρεπτο της σύγκρουσης [...] Με τη λήξη του εμφυλίου πολέμου το πρώτο σκέλος της ιμπεριαλιστικής στρατηγικής [...] πραγματοποιείται στο ακέραιο: φυσική εξόντωση χιλιάδων κομμουνιστών, διάλυση των λαϊκών οργανώσεων, ανακοπή της επαναστατικής ορμής των μαζών. Για πολλά χρόνια μετά, η λευκή τρομοκρατία, στην ύπαιθρο και τις πόλεις, θα συμπληρώσει το έργο τούτο» (Ζητήματα 1974, σελ.6). Ο βασικός μοχλός για τη βίαιη διάλυση του ΕΑΜικού μπλοκ είναι το κράτος και κυρίως ο κατασταλτικός μηχανισμός με όλα του τα παρακλάδια που αναλαμβάνει επίσης και τα «ιδεολογικά» καθήκοντα της «απο-ΕΑΜοποίησης» του πληθυσμού (ο όρος ανήκει στον Κ.Τσουκαλά).

Την υλοποίηση αυτής της στρατηγικής αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας ένα χρεωκοπημένο πολιτικό δυναμικό. Η οξυμένη συγκυρία περιθωριοποίησε αναγκαστικά τα πλέον δημοκρατικά και φιλελεύθερα στοιχεία της αστικής τάξης και επανέφερε στο προσκήνιο τα περισσότερο καθυστερημένα και ξεπερασμένα. Ο Θ.Χατζής περιγράφει πολύ εύγλωττα, νομίζουμε, το ποιόν των εφεδρειών που διέθεταν οι κυρίαρχες τάξεις. «Όλοι

οι εξ επαγγέλματος πολιτικοί της παλιάς προμεταξικής εποχής, άνθρωποι γερασμένοι, ξεκομμένοι από τή ζωή, ξεχασμένοι από φίλους και εχθρούς, άνθρωποι που κοιμήθηκαν την μέρα της φασιστικής εισβολής, ξύπνησαν και έσπευσαν στο κέντρο της Αθήνας. Δίπλα τους οι νέοι φωστήρες, αμύντορες του αστικού καθεστώτος, με περγαμηνές πρακτορικής δράσης στο πλευρό των Αγγλων ή των Γερμανών, αλλά πάντα για να συντρίψουν τον κομμουνισμό, και όλοι τώρα "σύμμαχοι των συμμάχων". Όλοι αυτοί, παλιοί και νέοι σωτήρες του κοινωνικού καθεστώτος, έχουν την ψευδαίσθηση πως αποτελούν εγγύηση για την πραγματοποίηση της "Μεγάλης Ιδέας". Ο καθένας τους κουβαλάει ένα δικό του σχέδιο "εθνικής ανοικοδόμησης και αναγέννησης". Επικαλείται υπαρκτά και ανύπαρκτα προσωπικά προσόντα και υπηρεσίες στο έθνος και στους "προστάτες" της Ελλάδας. Προσφέρει τη συνεργασία του σ' όλα τα κόμματα και τις παρατάξεις. Με τους παλαιοδημοκρατικούς δημοκρατικοί, δημοκρατικότεροι των αρχηγών των κομμάτων τους. Με τους βασιλικούς, βασιλικότεροι απ' το βασιλιά. Με τους σοσιαλίζοντες, από κούνια σοσιαλιστές αλλά αγγλοαμερικάνικου τύπου. Καμιά ηθική αρχή, κανένας κομματικός δεσμός δεν συγκρατούσε τους μνηστήρες της εξουσίας. Κοινό χαρακτηριστικό όλων: η υποτέλεια στους Αγγλους. Η αναζωογόνηση όμως της πολιτικής ζωής και δραστηριότητας των αστών πολιτικών γινόταν κάτω από το δέος του όγκου του λαϊκού κινήματος και της επέκτασης της κυριαρχίας της λαοκρατικής εξουσίας στην χώρα. Μπροστά σ' αυτόν τον κίνδυνο όλες οι διαφορές τους εκμηδενίζονταν [...] Δεν υπήρχαν πια εθνοπροδότες και δοσίλογοι μέσα στην αστική τάξη. Όλοι ήσαν εθνικιστές, υπέρμαχοι του ελεύθερου κόσμου, που παλεύουν να σώσουν την μεγάλη πλειοψηφία του λαού, από την οργανωμένη και ένοπλη μειοψηφία των αναρχικών [...]» (1979, σελ.172). Το γεγονός της μη-ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού αντανακλάται και στη Βουλή του 1946. Η μεγάλη πλειοψηφία (183 από τους 354) αποτελείται από προπολεμικούς πολιτευτές[46]. Εκτός όμως από την ανυποληψία του πολιτικού

46. Βλέπε αναλυτικότερα Νικολακόπουλος 1985, σσ.145-146// Ο Κ.Τσουκαλάς (1986) επισημαίνει ότι: «Το 1949, η Δεξιά αντιμετώπιζε ακόμη προβλήμα-

προσωπικού, η ανασυγκρότηση του αστικού μπλοκ προσκρούει και σε ένα άλλο εμπόδιο: στην ανυπαρξία ηγεμονικού ιδεολογικού οράματος. Η αστική ιδεολογία, σε συνθήκες επαναστατικοποίησης των μαζών, διέρχεται τη μεγαλύτερη κρίση της. Το ζήτημα της κρίσης της κατά την μετεμφυλιακή περίοδο πραγματευόμαστε στο όγδοο κεφάλαιο. Εδώ θα αρκεστούμε στη διαπίστωση του Κ.Τσουκαλά, ότι δηλαδή η κρίση «έχει σχέση με την ανικανότητα της αστικής τάξης να προτείνει οποιαδήποτε δική της συγκροτημένη και "επιτευγματική" θετική ταξική επιχειρηματολογία. Ούτε η σταθερότητα, ούτε η ανάπτυξη, ούτε η κοινωνική μεταρρύθμιση ή η δικαιοσύνη μπορούσαν να προταθούν ως στοιχεία ενός πειστικού κοινωνικού προγράμματος» (Τσουκαλάς 1986, σελ.33)[47].

Ολόκληρη η περίοδος 1945-52 είναι μεταβατική και χαρακτηρίζεται από ανοιχτή πολιτική κρίση. Η συνεχής ρευστότητα που εμφανίζεται στην πολιτική σκηνή[48], ο κατακερματισμός και

τα ταυτότητας, αξιοπιστίας και ηγεσίας, σχεδόν τόσο σοβαρά όσο εκείνα που είχε αντιμετωπίσει το 1945»// Ομοίως Κατηφόρης 1975, σελ.33// Meynaud 1974, σσ.178-179// Ζητήματα 1974.

47. Επίσης Χαραλάμπης 1985, σελ.50// Κατηφόρης 1984// Μαργαρίτης 1984, σσ.178-180.

48. Στην περίοδο 1944-52, δηλαδή, από την στιγμή που ο Γ.Παπανδρέου έρχεται στην Αθήνα, έως τη στιγμή που ο Παπάγος κερδίζει τις εκλογές του 1952, θα σχηματιστούν 25(!) κυβερνήσεις. Οι περισσότερες έχουν ζωή ελάχιστους μήνες. Οι κυβερνήσεις αυτές είναι:
1. Γ.Παπανδρέου (από 24.5.1944 - 3.1.1945), 2. Ν.Πλαστήρα, στρατηγού, (3.1.1945 - 8.3.1945), 3. Π.Βούλγαρη, ναυάρχου, (8.3.1945 - 17.10.1945), 4.Δαμασκηνού, αρχιεπισκόπου, (17.10.1945 - 1.11.1945), 5. Π.Κανελλόπουλου, (1.11.1945 - 22.11.1945), 6. Θ.Σοφούλη (22.11.1945 - 4.4.1946), 7. Π.Πουλίτσα, ακαδημαϊκού, (4.4.1946 - 15.4.1946), 8. Κ. Τσαλδάρη (18.4.1946 - 2.10.1946), 9. Κ.Τσαλδάρη (2.10.1946 - 24.1.1947), 10. Δ.Μάξιμου, τραπεζίτη, (24.1.1947 - 29.8.1947), 11. Κ. Τσαλδάρη (29.8.1947 - 7.9.1947). 12. Θ.Σοφούλη (7.9.1947 - 18.11.1948), 13. Θ.Σοφούλη (18.11.1948 - 20.1.1949), 14. Θ.Σοφούλη (20.1.1949 - 24.4.1949), 15. Θ.Σοφούλη (24.4.1949 - 30.6.1949), 16. Α.Διομήδη, τραπεζίτη, (30.6.1949 - 6.1.1950), 17. Ι.Θεοτόκη (6.1.1950 - 23.1.1950), 18. Σ.Βενιζέλου (23.3.1950 - 15.4.1950), 19. Ν. Πλαστήρα, στρατηγού, (15.4.1950 - 21.8.1950), 20. Σ.Βενιζέλου (21.8.1950 - 13.9.1950), 21. Σ.Βενιζέλου (13.9.1950 - 3.11.1950). 22. Σ.Βενιζέλου (3.11.1950 - 27.10.1951), 23. Ν.Πλαστήρα, στρατηγού, (27.10.1951 - 11.10.1952), 24. Δ.Κιουσόπουλου (11.10.1952 - 19.11.1952), 25. Α.Παπάγου, στρατηγού, (19.11.1952 - 6.10.1955). Παρατίθεται στο Ψυρούκης (1976, σελ.519).

η αστάθεια των αστικών κομμάτων καθώς και η κρίση του πολιτικού προσωπικού είναι νομίζουμε αποτελέσματα μιας διττής κοινωνικής πραγματικότητας. Αφ' ενός, της βαθιάς κρίσης του κοινωνικού μπλοκ εξουσίας, της προσπάθειας διαμόρφωσής του, αφ' ετέρου της διαδικασίας διάσπασης και διάλυσης του ΕΑΜικού μπλοκ που γεννά τα φαινόμενα της σύγχυσης, της κινητικότητας και της έντασης. Με αυτά τα δεδομένα και χωρίς να υπερβαίνεται προφανώς η κρίση της κυρίαρχης ιδεολογίας, το αστικό μπλοκ θα διαμορφωθεί σ' αυτήν την περίοδο κυριολεκτικά από την αρχή, κυρίως κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 1946-49. Παράλληλα θα συγκροτηθούν οι αναγκαίες συμμαχίες του συνασπισμού εξουσίας. Η εμφάνιση του Ελληνικού Συναγερμού (Ε.Σ.) και η συσπείρωση, τελικά, γύρω από τον Παπάγο, το 1952, σηματοδοτούν την αρχική σταθεροποίηση αυτού του νέου κοινωνικού μπλοκ, της «Δεξιάς» όπως θα αποκληθεί αργότερα. Τη νέα αυτή πραγματικότητα που εκφράζει ο Ε.Σ. αναγκάζεται να αναγνωρίσει και το ΚΚΕ, με το ιδιότυπο ύφος της κομματικής του γλώσσας, στην απόφαση της 2ης ολομέλειας της Κ.Ε. (Οκτώβριος 1951): «Ο Παπάγος με το φασιστικό συναγερμό του, ο πιο ευνοούμενος αυτός λακές της αμερικανοκρατίας, γίνεται πόλος συγκέντρωσης της πιο μαύρης και ολιγαρχικής πλουτοκρατικής αντίδρασης. Και κατάφερε, με την αντιπλουτοκρατική δημαγωγία και με μια ορισμένη "αντιαμερικανική" και αντιδυναστική - αντιπαλατιανή φρασεολογία, να παρασύρει ορισμένα λαϊκά στρώματα, από τα πιο καθυστερημένα, που ζητώντας μια αλλαγή, δεν προσανατολίζονται ακόμα πολιτικά καθαρά» (ΚΚΕ [5], σελ.106).